

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

1980 FEB 26

ACTA IUVENUM

Sectio Historica

Tomus I.

S Z E G E D

Hungaria
1978

✓

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA IUVENUM

Sectio Historica

Tomus I.

S Z E G E D

Hungaria
1978

Kiadja

a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának
Tudományos Diákköri Tanácsa

Szerkesztette

Dr. Karsai László és Serfőző Zoltán

T A R T A L O M

Bevezető megjegyzések.....	7.
PETROVICS István : Nemzetiségi monostoraink problematikája	9.
SCHWARCZ Klára : Szeged Árpád-kori történetének néhány kérdése.....	25.
FISCHER Ferenc : Dél-Amerika poroszai /A német katonai befolyás egyes kérdései Chilében 1885-1914/.....	39.
REGENYE Judit : A Csóka -Kremenyék neolitikus telep időrendjéhez.....	59.
KÁLLAY Mária : Megjegyzések a Csongrád megyei bronzkardok kronológiai-tipológiai kérdéseire különös tekintettel a Boiu típusu kardra.....	73.
SOMOGYVÁRI Ágnes : Egy korabronzkori edény kultúrába sorolásának problémái.....	93.

Az 1977-évi Országos, és az 1979. évi Kari Diákköri Konferencián felolvasott dolgozatok jegyzéke.

BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSEK

1. Kötetünk anyagát az 1977. évi Országos, és az 1978. évi Kari Tudományos Diákköri Konferencia történettudományi, illetve régészeti tárgyú dolgozataiból állítottuk össze. A más témájú tanulmányok ugyanezen elv alapján további három kötetben /Sectio Litteraria, Sectio-Linguistica, Sectio Pedagogia et Psychologica/ jelennek meg.

E témakörök szerinti szétválasztást azért tartottuk szükségesnek, mert az egyes tudományos területek iránt érdeklődő olvasók figyelmét nyilván jobban felkelthetik a kisebb terjedelmű, egységes tematikájú kötetek, mint a vegyes tartalmu kiadványok.

2. A dolgozatok megjelenésének elvi feltétele egységesen, minden kötet esetében a kari minősítés szerint elért kiemelt vagy első díj volt. Terjedelmi korlátok miatt az itt közzétett tanulmányok egy része rövidített változat.

3. A kötet végén jegyzékben közöljük egyrészt az 1977. évi OTDK valamennyi történész szekciójának karunkról elküldött dolgozatának, másrészt az 1978. évi kari TDK történész-régész szekcióján részt vett pályamunkák szerzőjét, címét, és helyezését.

4. Jelen kötetünk szerves folytatása a kari Tudományos Diákkörök korábbi, ACTA IUVENUM Sectio Philologica et Historica c. kiadványainak.

PETROVICS ISTVÁN

Nemzetségi monostoraink

problématicája

I.

Dolgozatunkban a magyar történetírás egyik vitatott kérdésével, a feudális kori nemzetség problémájával kapcsolatban kívánunk néhány gondolatot felvetni. A bevezetőben szükségesnek ítéljük meg az eddigi kutatás eredményeinek rövid ismertetését. A forrásokban "de genere" / vagy "de generatione, "de progenie" stb./ kifejezésekkel illetett feudális nemzetségekről Karácsonyi János a következőket állapította meg: "Genusoknak nevezik okleveleink a XI.-XIV. században egyszerre több ágon virágzó, de egy közös őstől származó / többnyire nevezetes/ családoknak az összességét." A családokat összekötő kapcsolatokat, vagyis a nemzetség ismérveit a következőkben jelöli meg:

1. Vérségi kötelék, 2. Elővásárlási jog a nemzetségi földbirtok megvételére, 3. Nemzetségtag magtalan halála esetén a nemzetség más tagjainak öröklési joga, 4. Közös nemzetségi monostor, 5. Közös, osztatlan birtok."

A felsorolt ismérvekkel kapcsolatban azonban maga Karácsonyi is némi szkepszisnek ad hangot.

A kérdés későbbi kutatói közül Györffy György és Kristó Gyula nevét emlitenénk meg. A két történész koncepciója annyiban közös, hogy a feudális nemzetségek keletkezésének idejét mindketten a XIII. század elejére teszik, kialakulásukat pedig a királyi birtokok tömeges eladományozásával hozzák összefüggésbe.

A genusok létrejöttét mégis eltérő módon magyarázzák Györffy a nemzetségi birtoklás alapjául szolgáló Kálmán-kori I. törvénykönyv 20. fejezetéből indul ki, Kristó pedig az anciennitas tételeből. Az említett törvényben lefektetett nemzetségi birtoklás jogára hivatkozva védelmezték javaikat a régi birtokosok az új feudális nagybirtok expanzív törekvéseivel szemben.

A XIII. század elejére előtérbe nyomult világias szemlélet hatására kibontakozó történeti jog /az "anciennitas" / tétele pedig eszmetörténeti motivációján túl azt mutatja, hogy a magyarországi előkelők a "de genere" megjelölést nagy történeti multjuk igazolása céljából kezdik használni.

Ezzel akarván bizonyítani, hogy érdemesek a király birtokadományaira, hisz a XIII. század eleje/1235-ig/ a birtokok két kézzel szórásának időszaka.

Eltérő a két kutató nézete az ősközösségi és a feudális kori nemzetség egymáshoz való viszonyának kérdésében is. Györffy a kontinuitás, Kristó a diszkontinuitás álláspontjára helyezkedik.

Györffy a feudális nemzetség ismérveit a következőkben látja: " 1. Valamely nagynevű ős-től származtatják magukat, 2. Közös nemzetségnevük és címerük van, 3. Öröklött családi birtokukat nemzetségi jogon birtokolják, 4. A nagyobb nemzetségek vagy kiemelkedő nemzetségtagok nemzetségi monostort építenek, ezt közösen birtokolják, s ide temetkeznek, 5. Jellegzetes személynevek ismétlődnek a nemzetségben "

Ezen ismérvekkel kapcsolatban Kristó Gyula vetette fel, hogy azok nem speciálisan nemzetségi, hanem csupán családi jellegűek. Ezt bizonyítja, hogy a forrásokban "de genere" megjelöléssel soha nem illetett családok esetében is találkozzunk / családi / címerrel: Nagymartoni család, a jellegzetes személynevek ismétlődésével: a Balassa család XIII-XIV. századi tagjainál 4 Detrik és 3 Mikó szerepel, a /családi/ monostorral: Zsámbékon az Ajnánd-fiak monostora. Ő csupán egyetlen biztos ismérvet lát: a " de genere " kifejezéssel illettek valamennyien a feudális uralkodó osztály tagjai.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a nemzetség Györffy által felsorolt több ismervét a legfrissebb kutatási eredmények részben vagy teljes egészében elfogadhatatlannak minősítik. Jelen dolgozatunkban arra keresünk választ, hogy a Karácsonyi és Györffy által nemzetségi összekötő kapocsnak deklarált " nemzetségi " monostorok mennyiben töltötték be fent megjelölt funkciójukat, vagyis azt, hogy a "nemzetségi" monostor perdöntő lehet-e a nemzetség ismérveinek meghatározásában.

II.

Mielőtt a "nemzetségi" monostorok kérdésének tárgyalásába kezdenénk, ajánlatosnak tűnik a monostorok fejlődési szakaszainak vázaltszerű ismertetése. Monostornak vagy kolostornak nevezzük a szerzetesek lakóhelyéül szolgáló zárt

épületet vagy épületcsoportot, amelyet rendszerint templommal építenek egybe. Kezdetben csak a király alapított monostorokat, később magánosokra is kiterjedt ez a jog. Az alapítás és a vagyoni dotáció azonban azt eredményezte, hogy a monostorok függésbe kerültek a világiaktól. Ez a függőségi viszony az egyes területek jogszokásainak megfelelően különböző mértékű volt. A legszorosabb függést a germán hatásra kialakult saját egyház, saját monostor formában fedezhetjük fel.

A saját egyház forma azt jelentette, hogy a földesur a birtokán alapított egyházat vagy monostort saját tulajdonának tekintette, amelyet eladhat, átörökíthet, elzálogosíthat, papot maga helyezhet bele, hagyatékára igényt emelhet, s az üresedés ideje alatt jövedelmét élvezheti.

Az egyház már a IX. századtól törekedett régi hatalmának visszaszerzésére, de komolyabb eredményeket csak a XI. század első felére tudott elérni. Az investitúra harcon belül a császári állam szerves részét alkotó magán egyház ellen is folyt küzdelem.

A harc ugyan kompromisszummal zárult, de ez a kompromisszum az egyházra nézve volt kedvezőbb, hiszen a saját egyház régi egészének részjogokra bomlását is eredményezte. Helyét a patronátus és az incorporáció / beiktatás / intézményei vették át. A patronátus létrejöttével az egyháznak sikerült elérnie, hogy a földesurak az egyházzal kapcsolatos jogaikat ne az egyházra vonatkozó tulajdonjogukból fakadónak tartsák, hanem az egyháztól, az alapítás fejében kaptaknak. Ez pedig az egyházi hivatalok betöltése jogalapjának a megváltozását jelentette. A patronus jogainak körülírására III. Sándor pápa / 1159-1181 / nevéhez fűződik. A patronátus, amelyet III. Sándor egyházi jurisdictio alá rendelt, általában személyi jellegű később azonban dologi jelleget is öltött. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy a földesúri birtokok például szerződéssel történő átruházásnál a kegyúri jogok is gazdát cseréltek.

Magyarországon a saját egyház forma nyugathoz viszonyítva később jelent meg. Ennek magyarázata részben a magyar feudalizmus nyugathoz viszonyított fáziskésése, részben pedig az, hogy Szt. István egyházszervezésében nem a nyugati, hanem a magán egyházi rendszertől kevésbé áthatott itáliai példát követte.

Később germán hatásra, a világi birtok kialakulását követően nálunk is megjelent a sajtóegyház forma. Ezt mutatja az 1061-es zselicszontjakabi és az 1067-es százdi alapítólevél. László és Kálmán törvényei bizonyítják a sajtóegyház általános elterjedtségét. A XII. század második felére a magánegyházi rendszert nálunk is a patronátus váltotta fel.

Itt jegyezzük meg, hogy dolgozatunkban a monostorokat nem a fennhatóság alapján kívánjuk tipologizálni, továbbá azt, hogy a monostorok építészeti és művészettörténeti vonatkozásainak ismertetését nem tartjuk feladatunknak. Munkában a "nemzetségi" monostorok új szempontok szerinti vizsgálatát kívánjuk elvégezni.

III. Karácsonyi János és Györffy György kutatásai arra mutatnak rá, hogy a "nemzetségi" monostor két funkciót töltött be: részben kultikus hely volt, részben pedig a nemzetség ágait egymással összekötő kapocs. Vizsgálataink alapján azt láthatjuk, hogy a Karácsonyi által számontartott 188 nemzetségből csupán 52, vagyis az összes nemzetségek mintegy 23 %-a rendelkezik csak monostorral. Igen feltűnő az az alacsony szám! Még akkor is, ha a kutatást nehezítő forrás-szegénység következtében néhány százalékos bizonytalansági tényezővel okvetlen számolnunk kell.

Kétségtelen viszont, hogy nemzetségeink között voltak szegényebbek is, amelyeknek monostor helyett csupán plébánia templom építésére futotta erejükből. Ilyen példának okáért a Zala megyei Áracsa nem. Ez a tény nem mond ellent a korábbi nézeteknek. Az ellenben igen, hogy több olyan monostorra bukkantunk, amelyek nem köthetők nemzetségekhez. Ilyenek a "de genere" megjelöléssel soha nem illetett Ajnárdi fiaak zsámbéki családi monostora, a nemzetséghez nem köthető Mojz fia: Mojz által alapított Tolna megyei Ábrahám, az egyetlen nemzetséghez sem sorolható Simon által alapított hatvani monostor, valamint a korai időkből származó Okrimindszent és Ugramonostor.

Miután láttuk, hogy vannak nemzetséghez nem köthető monostorok, valamint azt, hogy nemzetségeinknek csupán egy kis része rendelkezett monostorral, vizsgáljuk meg, hogy az összegyűjtött 98 monostor miként oszlott meg az 52 nemzetség között.

Egy monostorra¹ 31 nemzetség, vagyis 59 százalék; két monostorral 11 nemzetség, vagyis 21 százalék: 3,4 illetve 5 monostorral 3-3 nemzetség, vagyis kategóriánként 6 százalék; 9 monostorral egy nemzetség, vagyis 2 százalék rendelkezett.

Statisztikánk azt mutatja, hogy a monostoros nemzetségek igen nagy hányada / 40 százalék / egynél több monostort alapított.

A továbbiak során a 3 vagy annál több monostort emelt genusokat fogjuk vizsgálat alá venni. Így a három monostoros Ákos, Haraszt, Sente-Mágocs, a négy monostoros Becse-Gergely, Hahót, Győr, az öt monostoros Csanád, Gut-Keled, Hont-Páznán és a kilenc monostoros Aba nemeket.

Ákos - az egyik legrégibb nemzetség. Egy Ákos nevű előkelővel már a XII század első felében találkozunk. Igen szerteágazó nemzetség: hat fő ága ismert. Valamennyi ágból kerültek ki országos méltóságot viselő tagok. Például: Erne - országbíró és tárnokmester, I. Micsk - a királyné országbírája, tárnokmester és Szlavónia bánja. A nemzetség Mikcs ága két monostort emelt. Mindkettőt Ákos monostorának hívták. Az egyik Közép-Szolnok, a másik Pest megyében állt. A Bihar megyei Monostorpályi az Ernei ág alapítása.

Haraszt - Karácsonyi középsorsúnak tüntette fel ezt a hat kisebb ágra bomló nemzetséget. Annál inkább meglepő, hogy a genus három monostorral rendelkezett. A Tolna megyei Sebestyén monostorát a Laky ág alapította. A másik két Bodrog megyei monostort, Felső-Adorjánt és Tárnokot nem tudjuk ághoz kötni.

Sente - Mágocs - a nemzetség őse, Kölcsé comes valószínűleg a XII. század közepén élhetett. A négy fő ágra bomló nem tagjai közül Györk ispáni, Mihály nádori, János és Maran báni méltóságra emelkedett. Monostoraik közül a Szatmár megyei Cégenyt a Cégenyi ág, a Tolna megyei mágocsot a Tolna-Baranyai ágak emelték.

Az esztergommezei monostort nem tudjuk ághoz kötni.

Becse-Gergely - a nemzetség őseinek az 1075-ös garam-szentbenedeki alapítólevélben feltüntetett Becse / Bocha / és Dorozsma / Drusba / testvérpár tekinthető. A nemzetség egyik tagját, I. Apát a XIII. században a bárók között említik.

A Csongrád megyei Pétermonostora és a Zaránd megyei Pénesmonostora a Bethlen ághoz tartozott. A Bodrogban lévő Sátormonostorát, valamint a Szabolcsi Eszenyt nem tudjuk ághoz kötni.

Hahót - a nem első tagja III. István korában, a XII. század második felében jött be hazánkba a Német- Római Birodalom területéről. Országos tisztséget a nemzetség tagjai közül többen viseltek. Köztük emlitenénk meg II. Arnoldot, aki nádori, I. Csákot, aki tárnokmesteri és báni méltóságot viselt. Az Arnold ág a hahóti, II. Buzád ága a rajki, Hahót ága pedig a szemenei monostort alapította. Az említett monostorok Zala megyében találhatók. A murakereszturi bencés monostort nem tudjuk ághoz kötni.

Győr a nemzetség őseinek az 1061-es zselicszentjakabi alapító levélben szereplő Ottó somogyi comes tekinthető. E négy fő ágra tagozódó genusból szintén több országos méltóságot viselő tag említhető meg. Saul királyi kancellár és kalocsai érsek, I. Pat pedig nádor volt. A Mécson megyei Lébény és a Baranyában fekvő Szent-László monostor az Óváry ág alapítása. A Szerdahelyi ág a Somogy megyében lévő szerdahelyi monostort emelte. A zselizsentszentjakabi monostort nem tudjuk ághoz kötni.

Csanád - névadója az Ajtony ellen győztes, s a róla elnevezett megyét elsőnek irányító, XI. század első felében élt Csanád ispán. A három fő ágra oszló nemzetség országos tisztséget viselő tagjai többek között a bán I. Kelemen és az esztergomi érsek III. Csanád. Monostoraikat ágakhoz kötni nem tudjuk.

Gut- Keled- e hatalmas nemzetség névadója valószínűleg a XI. és XII. század fordulóján Magyarországra bevándorolt Gut és Kalod testvérpár. Tagjai közül X I. István báni, országbírói nádori; Joschim báni és országbírói tisztséget látott el. A nemzetség két fő ága külön monostort emelt.: a Majádi fő ág a Sopron megyei Majádon, a Sárvármonostori fő ág a Szatmár megyei Sárváson, a majádi fő ághoz tartozó Egyedmonostori ág a Bihar megyei Egyed monostorát alapította. A Zala megyében lévő csatári és Szabolcsmegyében lévő nyiradonyi monostorokat ágakhoz kötni nem tudjuk.

Hont-Pázmán - a krónikás hagyomány szerint a nemzetség ősnéke tekinthető Hont-Pázmán testvérpár a X. század végén érkezett Németországból hazánkba. Tagjai közül szintén többen emelkedtek magas méltóságokba: I. András és III. Tamás például tárnokmesterek voltak. Egy érseket és egy püspököt is adott a nemzetség János illetőleg Lampert személyében. A Hont megyei ágak alapították az azonos megyében lévő bozóki és sági, valamint az Esztergom megyében található bényi monostort. A szabács megyei Beszterecén a Bihar-Szabolcsi ág emelt monostort.

Aba - a legkorábban ismert tagja Aba Sámuel király. A legkiterjedtebb genusnak tekinthető. Karácsonyi művében 27 ágról tesz említést. Tagjai közül a nádori valamint pozsonyi és mosonyi ispáni tiszteket betöltő Pétert, és a később tartományuri hatalmat kiépítő I. Amadét emelnénk ki. A Csobánka ág a Heves megyei Sáron és Veresmarton alapított monostorokat. A Bodrog-Kereszturi ág pedig a tatárjárás során elpusztult százdi monostora helyett a Zemplén megyei Pütrügyön emelt újat. Az Abauj megyei Mislye a Somosiak kegyursága alá tartozott. Az eredetileg a Bodon ág birtokát képző Széplakot később az Amadé ág kapta meg. A Heves megyében lévő Kompolt és Feldebrő monostorokat nem tudjuk ágakhoz kapcsolni.

Káváról csupán annyit tudunk, hogy bencés monostor volt.

Az elmondottakból négy fontos következtetést tudunk levonni.:

1. A 3 vagy annál több monostorral rendelkező tiz nemzetségünk multja, a Harasztot leszámítva, legalább a XII. század középső harmadáig, de az esetek nagy többségében jóval korábbi időkre, a XI. századra nyúlik vissza.
2. A monostorok fekvéséről azt állapíthatjuk meg, hogy azok mindig ott találhatók, ahol az illető nem birtokai. A több ágra szakadó genusok esetében azt tapasztaljuk, hogy ahol csak a nemzetség megvetette lábát, monostort is alapított. Példaként a Hont-Pázmán nemet hoznánk fel. Birtokaik Hont, Nyitra Bihar és Szabolcs megyékben voltak. Négy monostoruk közül 2 Hont, 1 Bihar, 1 Szabács, 1 pedig Esztergom megyében feküdt.

3. A genusok egyes tagjainál feltüntetett magas méltóságok azt bizonyítják, hogy a vizsgált genusok a leggazdagabbaknak tekinthetők.
4. A gazdag és több ágra szakadó nemzetségek nem egy, hanem több monostorral rendelkeztek, s a különböző ágak is alapítottak monostorokat. E tény semmiképpen nem támogatja azt az elképzelést, hogy a "nemzetségi" monostor a különböző ágakat egymással összekötő kapocs lenne. A monostorok nemzetségi jellegét kérdőjelezi meg tehát részben az a tény, hogy nemzetségeink nagy többsége egyáltalán nem alapított monostort, másrészt pedig az, hogy a monostoros nemzetségek 40 százaléka több monostorral rendelkezett.

A "nemzetségi" monostor nemzetségi összekötő szerepét több kutató látta abban is, hogy azt temetkezési helyül az egész nemzetség használja. A Hahótoknál meglepő módon azt tapasztaljuk, hogy annak ellenére, hogy a Hahóti monostor kegyurasága az Arnold ágé, mégis az egész genus közös temetkezési helyül szolgál. A többi ág azonban nem elégszik meg a közös temetkezési joggal, és külön monostokat emel: a Buzád ág Rajkon, a Hahót ág Szemenyén. A három monostor alapítása között csupán kisebb időbeli eltérések mutatkoznak. Hahót 1210-30 között, Rajk 1270-ben Szemenye 1248-ban épült. Mindhárom monostor Zala megyében található.

Mégis felmerülhet a kérdés, hogy eredetileg a nemzetség csak egy ún. ősmonostorral rendelkezett, s az egyes nemzetségekhez tartozó többi monostor csupán annak filiájaként jóval később jött létre. A kérdés eldöntésében az alapítási időpontok vizsgálata adhat segítséget. Mielőtt ennek nekilátnánk, három megjegyzést teszünk.

1. Az Árpádok nemzetségének monostoraival nem foglalkozunk, hiszen azzal, hogy a nem királyokat adott, az általuk alapított monostorok is királyi monostorokká váltak.
2. Az Ajtony vezér által alapított Marosvárt az Ajtony nemzetséghez kapcsoljuk, bár Ajtony és a későbbi nemzetség közti kapcsolatot máig sem teljes mértékben tisztáztak.

3. Vizsgálat alá csupán azokat a monostorokat vetjük, amelyek alapításáról pontos adataink vannak.

Ezek szerint a XI. századból 5, a XII. századból 9. a XIII. századból 17, a

XIV. századból 2 monostor alapításáról tudunk.

Az összegzést megnehezíti az a körülmény, hogy az összegyűjtött 98 monostor közül csupán 33-nak tudjuk a pontos, vagy megközelítően pontos alapítási idejét. A viszsza-maradó 65 monostor alapítási időrendbe sorolását azért nem tudjuk elvégezni, mert esetükben csupán az első előfordulás évszámát ismerjük.

Ebből pedig nem következtethetünk az alapítás pontos idejére. A következő lépésben arra kell választ kapnunk, hogy az egyes nemzetségekhez kapcsolódó monostorok mikor jöttek létre.

Az Aba nemzetséghez tartozó monostorok közül 3 a XI. században keletkezett.

Sár -- 1044

Százd -- 1067

Feldebrő -- 1044

A Hahót nemzetség négy ismert monostorából 3-at a XIII. században emelt. A monostorok alapítása között nincs nagy időbeli különbség.

Hahót -- XIII. század eleje

Szemenye -- 1248

Rajk -- 1270

A ják nemzetség két monostora is szinte egy időben épült:

Pornó -- 1199 - 1207

Ják -- 1214 - 1256

Ugyanezt tapasztaljuk a Pok nemzetség esetében is:

Pok -- 1234 - 51

Mórichida -- 1251

Példáink azt bizonyítják, hogy a nemzetségeken belül egy időpontban több monostor is épült. Nem lehet igaz tehát az a feltevés, hogy kezdetben minden nemzetségnek egy "ősmonostora" volt, s a többi filisként csak jóval később alakult volna meg. A monostorok számát egyébként a nemzetségek gazdasági fokmérőjének tekinthetjük.

Térjünk rá monostoraink rendi hovátartozásának kérdésére ! A rendi besorolást a 98 monostor közül 59-el tudjuk elvégezni.

Ebből: 30 bencés
 14 premontrei
 5 pálos
 4 cisztereita
 3 bazilita
 2 ágoston
 1 ferences rendi

A bencések magas száma várható volt, hiszen a XII. század elejéig a bazilita mellett a bencés rend volt a leginkább elterjedt.

Érthető a XIII. századi alapítású rendek kis száma is.

A pálosok viszonylag magas száma azzal magyarázható, hogy ez az egyetlen hazai alapítású rend.

Annál feltűnőbb a XII. századi két rend, a premontrei és ciszterei közti kirívó aránytalanság.

A rendi hovátartozás vizsgálata a monostor alapításának meghatározásában közvetett úton ugyan, de segítségükre lehet. Azzal hogy ismerjük az első ciszterei illetve premontrei rendhez tartozó monostor alapítását: Cikádor 1142, illetve Várad-hegytek 1130 körül, bizonyos időkerlátok közé szorítva becsléseket tehetünk az ismeretlen alapítási évű monostorokra. E módszertől sem várhatunk túl sokat, mert pontos besorolást nem tesz lehetővé. Ennek okai:

1. Merev határokat nem állíthatunk fel az egyes rendek élettartamát illetően. Például a bencés rend virágkora hazánkban a XI-XII. századra tehető. Mégis találkozunk kései alapítású bencés monostorokkal:

Ják -- 1214 - 56

Hahót -- XIII. század eleje

Szigetmonostor - XIII. század eleje

A rend megalakulásához képest késői alapítású monostorokat találhatunk a ciszterciták és a

premontreiek esetében is:

Bélhárcakut: 1232

Rajk: 1270

Mórichida: 1251

2. Hibaforrás lehet a monostor rendváltása is.

Példának hozhatjuk fel Oroszlánost, ahol a bazilika és bencés, Szenttrinitást és Szent-Jánost, ahol a bencés és cisztercia rendek váltották egymást.

A régészet sokat segíthetne a kérdés megoldásában, de a "nemzetiségi monostorok feltárása" mindeddig meglehetősen elhanyagolt terület volt. Találkoztunk a leletek téves értékelésével is.

Erre példa Csolt monostora, ahol az ásató régész helytelen prekoncepció révén a leleteket templomosnak minősítette.

El kell még végezünk a monostorok patrociniumának vizsgálatát is. A 98 monostor közül 77-ről tudjuk, hogy ki-nek a tiszteletére szentelték fel. A 77-ből csak a leggyakoribbakat nézzük:

huszonhármat:	Szűz Mária
hetet:	az Üdvözítő
hatot:	Szt. Péter
négyet:	Mindenszentek, Szt. Kereszt és Szt. Mihály

hármat: Szt. Jakab, Szt. Miklós Szt. Margit,
és Szt. György tiszteletére szent-

teltek fel.

A patrociniumok vizsgálata sok segítséget a monostorok rendi besorolásához nem adhat, mert statisztikánk azt bizonyítja, hogy egyik rendnek sem volt különösebb tiszteletben részesített szentje. Szűz Mária tiszteletére szentelt monostorokkal éppúgy találkozhatunk nagy számban a promontrei és ciszterci rendeknél, mint a bencéseknél. Igaz, hogy ez a Mária kultusz megnyilvánulása egyik formájának fogható fel.

Nagyobb tanulsággal jár viszont, ha a patrociniumokat az egyes nemzetségeken belül vizsgáljuk meg. Most csak egyet ragadunk ki a jellemző példák közül: a Hont-Páznán nemzetség öt monostorának valamennyi patrociniumát ismerjük:

kettőt -- Szűz Mária

egyet -- Szt. István

egyet -- Ker. Szt. János

egyet -- az Üdvözítő tiszteletére szentel-

tek fel. Adataink szerint a nemzetségen belül is rendkívül változatosak a patrocíniumok. A négy monostoros Győr nemzetség esete arra példa, hogy a patrocíniumok megválasztásában törvényszerűség nem mutatkozik. Két monostorukat Szt. Jakab másik két monostorukat Szt. László tiszteletére szentelték fel. Még meglepőbb a Kökényes-Radnót, a Pok és a Tibold nemzetség esete; Valamennyi genus két monostort alapított, s azok az egyes nemzetségeken belül azonos rendekhez tartoztak. A monostorok patrocíniumai mégis különbözőek. Például a Kökényes-Radnót nem egyik monostora Szt. Hubert, a másik Szűz Mária tiszteletére épült. Mindkettő premontrei volt.

E tények ismeretében megkockáztathatjuk azt a megállapítást, hogy a "nemzetségi" monostor mégsem lehetett a nemzetségek szoros összekötő kapcsa, mert ez esetben a nemzetség osztartozását kifejezendő, a monostoroknak szinte ugyanazzal a patrocíniummal kellene rendelkezniük.

Végkövetkeztetésként megállapíthatjuk: mivel a "nemzetségi" monostor nem volt egy olyan kultikus hely a genuson belül, amely annak különböző ágait fogta volna össze, a monostor "nemzetségi" jellegét olyan értelemben ahogy ezt a szakirodalom eddig használta, nem tartjuk elfogadhatónak.

A nemzetség ismérveinek meghatározásában a "nemzetségi" monostort kritériumként nem vehetjük figyelembe mivel:

1. Nem minden nemzetség rendelkezik monostorral
2. Nem köthető minden monostor nemzetséghez.
3. A nemzetségek nagy hányada több monostorral rendelkezik. Nem igaz tehát az egy nemzetség-egy monostor feltevés sem.

A fentiek értelmében javasoljuk a "nemzetségi" monostor törlését a nemzetség ismérveinek sorából.

J E G Y Z E T E K

Széleskörű adatgyűjtésnek alapuló dolgozatunkhoz az anyagot több alapvető munka szolgáltatta:

I. A nemzetségekről általában:

KARÁCSONYI János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I.-III. Bp. 1900-1901.

GYÖRFFY György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Századok, 1958. 12-47.

KRISTÓ Gyula : Néhány megjegyzés a magyar nemzetségekről. Századok, 1975. 953-967.

II. A monostorok összeállításában és rendi jellege meghatározásában:

A pannonhalmi Szent Benedek rend története

Szerkesztette: SÜRÖS Pongrác XII. kötet B/

Az elenyészett bencés apátságok. Bp. 1912.

OSZVALD Ferenc: Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. Művészettörténeti Értesítő, 1957. 231-254.

GYÖRFFY György: Adatok a Pilis megyei monostorok középkori történetéhez. Művészettörténeti Értesítő, 1956. 230-236.

BÉKEFI Remig: A ciszterci rend története Magyarországon. Bp. 1896.

MÁLYUSZ Elemér: A Pálos-rend a középkor végén. Egyháztörténet, 1945. 1-53.

III. A monostorok és egyházas helyek földrajzi lokalizálásában:

GYÖRFFY György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp. 1963.

CSÁNKI Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I.-III., V. Bp. 1890-1913.

MEZŐ András:- NÉMET Péter: Szabolcs-Szatmár megye történetietimológiai helységnévtára. Nyiregyháza. 1972.

- MAKSAI Ferenc: A középkori Szatmár megye. Bp. 1940.
BOKÁCS István: Hont vármegye Mohács előtt. Bp. 1971.
ILA Bálint: Gömör megye. II-III. Bp. 1944-46.
MÁLYUSZ Elemér: Turóc megye kialakulása. Bp. 1922.

IV. Az egyházi társadalom fejlődése, a saját egyház-rendszer és a patronátus intézménye vonatkozásában:

- KOLLÁNYI Ferenc: A magán kegyuri jog hazánkban a középkorban. Bp. 1906.
KUMOROVITZ L. Bernát: A zseliszentjakabi alapítólevél 1061-ből. Tanulmányok Budapest Multjából XVI. Bp. 1964. 71-76.
ÉRSZEGI Géza: Dunapentele a középkorban.
Fejér megyei történeti évkönyv 9. Székesfehérvár. 1975. 14.
MÁLYUSZ Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. 11-33.
Vallástörténeti kislexikon Bp. 1973.

V. A "nemzetségi" monostorok régészeti, építészettörténeti kutatására:

- KOVÁCS Béla: Adatok Feldebrő történetéhez. Művészettörténeti Értesítő. 1968. 124-25.
A magyarországi művészet története. I. Bp. 1964.
FÁMEER Nóra: A gyulafirátóti középkori premontrei monostor feltárása. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei. 1967/6. 239-245.
KOZÁK Károly: A premontreiek építkezése Győr-Sopron megyében a XII.-XIII. században. Arrabona 15. 1973. 125-45.
JUHÁSZ Irén-KRISTÓ Gyula: Vésztő története a középkorban Vésztő. 1973

VI. A tanulmányban - szükségletektől függően - használtuk a "nemzetségi" monostorokkal kapcsolatos okleveles és elbeszélő forrás anyagot, amelynek tételes felsorolásától terjedelmi okokból eltekintünk.

SCHWARCZ KLÁRA

Szeged Árpád-kori történetének

néhány kérdése

Árpád-kori okleveles anyagunkból összesen 42 oklevél foglalkozik Szeged városával. Szeged története kutatásának egy új aspektusát jelentené az, hogy megvizsgáljuk : ez a 42 oklevél milyen esemény kapcsán tesz említést a városról melyek azok a momentumok, amelyek 1183-tól¹, Szeged nevének első okleveles előfordulásától a városfejlődésre, a város szerepének növekedésére utalnak. Az egész Árpád-korral természetesen nem tud foglalkozni ez a dolgozat, mivel csak 1183-tól, tehát a XII. század végétől előforduló okleveles anyagra támaszkodik.

Statisztikai megoszlás szerint 17 oklevél a szegedi főesperességgel foglalkozik 9-et Szegeden kelteztek, 6 db a só szállítását és tárolását említi meg, 3 a városi privilégiumokra utal. Kettő a kereskedelemmel kapcsolatos, 5 db pedig a fenti kategóriák szerint nem csoportosítható, de valamennyi a város történetének egy-egy jelentősebb mozzanatára derít fényt.

A legnagyobb számú oklevél Szegedet mint főesperesi székhelyet említi meg. A 17 oklevélből 16-han aláíróként szerepel a szegedi főesperes, egyben pedig országos jelentőségű ügy szereplője.

Máig sem tisztázott kérdés a történeti irodalomban a főesperességek létrejöttének pontos ideje, az általánosan elfogadott álláspont az, hogy a XI. század végén keletkeztek. Pontos adatunk azonban nincs, szegedi főesperessel oklevélben először 1199-ben² találkozunk. A főesperesek a távol székelő püspököknek bizonyos püspöki jogokkal felruházott segédei voltak.³ A szegedi főesperes a bács-kalocsi érsekség fennhatósága alá tartozott.

Ezt a tényt jelen esetben 16 oklevél bizonyítja, amelyekben szegedi főesperesek tanuskodnak a bácsi káptalan előtt a legkülönbébb peres ügyekben. Mivel Szeged a bács-kalocsi érsekséghez tartozott, Csongrád megye északi része, a csongrádi főesperesség pedig a váci püspökséghez, s így az esztergomi érsekséghez, a két érsekséget elválasztó határ Csongrád megyén húzódott keresztül.

Okleveleink alapján a főesperesek neveit is összeírhatjuk. Közülük a leghosszabb ideig töltötték be funkciójukat:

Antal 1244-47-ig, 4 évig, Elek 1252-63-ig, 12 évig, János 1270-75-ig 6 évig és egy újabb János 1297-1303-ig hét évig.

Jelen ismereteink szerint a szegedi főesperesek közül senki sem vált bács-kalocsai érsekké, maga a tisztség tehát ugródesztkául nem szolgált.

A szegedi főesperest említő 17. oklevél 1199-ben⁴ íródott s történeti irodalmunknak egyben egy kritikus pontja. III. Ince pápa ebben az oklevélben azt tudatja, hogy R. mester kalocsai prépost és I. mester szegedi főesperes jelentették neki, hogy L. tarvisi mester S. ndor pápa regestrumkönyvéből egy chartát kivágott és eltulajdonított. Mindez világossá vált, amikor a kalocsai prépost a kitépett chartát visszahozta, s ennek az ottmaradt lapokhoz való illesztése után kitűnt, hogy az egyiknek a végén megkezdett szó a másikon folytatódik, vagyis a lapok együvé tartoznak. Felszólítja a címzetteket, hogy eskü alatt hallgassák ki többek között P. magister esztergomi prépostot, akiben többen Ancnymust látják. A gyanúsítottak tehát az esztergomi káptalan tagjai, azaz a király jó emberei, a nyomravezetők között pedig a kalocsai prépostot találjuk, Győry János szerint a pápához húzó Kalocsa egyik alakját.⁵ Az esztergomi és a kalocsai érsekség közötti ellentétre részletesen nem térünk ki, mint ahogy nem említjük a pápai regestruból kitépett charta további sorát sem. Az 1199-es⁶ oklevél számunkra csak azért jelentős, mivel a szegedi főesperest a kalocsai prépost oldalán találjuk.

A 17 felsorolt oklevél azt bizonyította, hogy a tatárjáráig Szeged egyik legjelentősebb funkciója a főesperesség ittléte, az ebből fakadó feladatok ellátása volt.

A következőkben Szeged másik tatárjárás előtti funkcióját a só szállítását és tárolását vizsgáljuk meg. A 42 oklevélből 6 foglalkozik a kérdéssel, köztük az 1222-es Aranybulla, és az 1233-as beregi egyezmény.

Hogy Szeged mai területén az Árpád-korban egy település jött létre, annak a kedvező földrajzi tényezők egybeesésén kívül még egy oka lehetett: a só szállítása a Maroson és a Tiszán, valamint a Tisza-Maros terkolatnál történő tárolása.

A középkorban a legfontosabb közszükségleti cikkek egyike a só. Az egyedüli konzerváló szer és az egyedüli fűszer, amely a nép számára is hozzáférhető, a só volt. Erdélyben dús sótermelő vidékek voltak⁷. A fuldai évkönyvek már 892-ben beszélnek a feltehetően dél-erdélyi sófejtőkről, akik minden bizonnyal bolgár fennhatóság alá tartoztak. Az államhatalomnak keletre való kiterjesztésével ezek a népek és a sóbányák is a király tulajdonába kerültek, a királyi birtok, a királyi megye szervezetébe olvadtak be. Bár a sófejtés, sómosás a királyi birtokon a király joga volt, hasznát nem a király, hanem az egyházi nagybirtok sajátította ki. Az egyházi birtok fejlett szervezetével, a jobbágy-ság fuvarozási kötelezettségét a végletekig kihasználva bonyolította le a sószállítást, és folytatott a sóval kereskedelmet.⁸ Az erdélyi sóbányákból a Maros folyón szállították a sót. A Maros melletti Sajti, másnéven Sajtény település is az ottéló sószállítókról kapta a nevét. Egy 1138-ból⁹ való oklevelünk azt tanúsítja, hogy Sajtény 25 lakóját sószállítás céljára már a XII. század első évtizedeiben Almos herceg a dömösi prépostságnak adta. A Maroson leusztatott só aztán Szegedre került. Szeged kedvező helyzeti energiái: a vízi átkelés és közlekedés kitűnő lehetőségei biztosították a só továbbszállítását.¹⁰

A szegedi királyi kikötő és sólerakodó hely körülbelül a mai Radnóti gimnázium helyén lehetett, tehát a Tiszának egy kanyarulatánál, a Tisza-Maros torkolatánál valamivel délebbre. A sótárolótól délre helyezkedett el az egyik középkori városrész a Palánk a Szt. Demeter templommal, északra a Felsőváros a bencés Szt. György templommal. /Szeged ugyanis a középkor századaiban nem alkotott szerves, összefüggő városrészt. Ennek természeti okai voltak. A Tisza ártéri szigetvilága szükségszerűvé tette a laza települést.¹¹ Felsőváros kedvezőbb parti fekvésénél fogva jobban bekapcsolódhatott a tiszai életbe, mint Alsóváros, amelyről az első adat csak 1359-ből való.¹²

A sólerakodó hely tehát minden oldaláról védett volt, egyik oldaláról a Felsőváros, a kikötő felől a Tisza védte, a negyedik oldalról pedig a fontos Buda felé vezető út indult ki.

A só tárolásában és csereeszközként való felhasználásában Szegeden kívül szerepe volt a Maros menti monostorhálózatnak. Ide tartoztak : a bencés Szőreg, Oroszlános, Csanád, Biszere, Eperjes, Bulcs, a cisztercita Egres, a premontrei Szagyu, az ismeretlen rendi Tömpös, Kanizsa, Bordány, Kemecse, Ajtony, . Hódos monostorok.¹³ Ezek kizárólag egyházi lerakatok voltak.

A sóval kapcsolatos szegedi oklevelünk - még mielőtt részletesen tárgyalnánk őket - egy igen érdekes megfigyelésre ad lehetőséget: valamennyi a tatárjárás előtti, a tatárjárás után az oklevelek nem tesznek említést a sóról. A hatból négyben arra találunk utalást, hogy a szegedi királyi sóraktárból ¹⁴ kapták az egyházak és az intézmények sójárándóságukat /sallarium/ Okleveleink sorrendben a következők:

1183-ban¹⁵ III. Béla a nyitrai egyház részére adott adománylevélben a szegedi sótárból rendel bizonyos mennyiségű só.

1217-ben ¹⁶ II. András a zágrábi püspök részére a szegedi sóból évenként 50 марка értékű kősó kiadását rendeli el.

Egy 1218-as¹⁷ oklevél megerősíti a keresztes hadjáratra induló II. András király azon intézkedését, hogy halála esetére Jolanta királyné 3000 ezüst márkát kitevő nászajándéka fejében a királynét illesse a Maroson leszállított só.

Az 1222-es ¹⁸ Aranybullába a következő cikkely került: " só az ország belsejében nem szabad tartani, csupán Szalacson és Szegeden, valamint a végeken". A rendelkezés az egyházi sókereskedelem monopóliuma ellen irányult, hiszen az egyháztestületeknek megtiltotta, hogy só tárolhassanak és forgalomba hozhassanak.¹⁹

Majd az 1233-as²⁰ beregi egyezmény foglalkozik a szegedi sóval. A király egy számára előnytelen egyezményre kényszerült a pápával, s kénytelen volt az egyháznak kiszolgáltatni a sókereskedést. A beregi egyezmény 20. cikkelye a következő: " a johannitáknak, a kalocsai és bácsi egyházaknak bizonyos rakás sóért 10 márkát adunk, ha a só Szegedre, vagy messzebb szállítják, ha máshová viszik akkor csak 8 márkát."

A királyi sóbányákban megvásárolt sót ugyanis a királynak jóval magasabb áron kellett kiváltania. Az említett cikkelyből az is következik, hogy a királynak a külkereskedelem miatt érdeke volt, hogy a só ne az ország belsejében legyen, hanem Szegeden vagy a végeken.

Utolsó adatunk 1237-ből²¹ való. IV. Béla a bélakuti ciszterciták részére a szegedi sótárból évenként 5 rakás só kiterelését parancsolta meg.

Ezzel az adattal véget is érnek a szegedi sótárolással kapcsolatos Árpád-kori dokumentumaink. Okleveleink azonban kétségtelenül bebizonyították, hogy Szegednek két fontos funkciója volt a tatárjárás előtt: az egyik világi jellegű, a só tárolásának és továbbszállításának biztosítása, a másik inkább helyi jellegű, a főesperesi székhellyel járó tennivalók el látása. Mindezek alapján nem is értékelhetjük túl Szeged jelentőségét a tatárjárás előtti korban. A fejlődés lehetőségét az igazgatási központok hordosták, s Szeged nem volt az.

A tatárjárást követően Szeged életében döntő fordulat állt be: királyi várost megillető privilégiumokat kapott. A 42 oklevélből 3 foglalkozik eme változással. A 3 oklevélből sajnos, csak 1 maradt ránk, IV. Béla 1247.²²évi oklevele, amelyben Tápét és Vártót a szegedi hospeseknek adja. Az elpusztult két oklevél létéről II. Ulászló király 1498²³as kiváltságleveléből tudunk.

"Emlékezetül adjuk jelen levelünkkel mindenkinek, akit illetirja II. Ulászló - megértettük, hogy hiveink, Szeged városnak bölcs és körültekintő birája és esküdtjei és más polgárai Buda és Fehérvár városaink mintájára ama szabadságoknak és a szabadságok ama kiváltságainak voltak birtokában és örvendeztek, amelyeket azok /szegediek / szerencsés emlékezetű elődeink, a felséges fejedelmek, néhai Béla és András magyar királyok jóvoltából és engedelméből ma is élveznek."²⁴

Az Ulászló-kori oklevél azt tanúsítja, hogy IV. Béla és III. András kiváltságokkal ruházták fel Szegedet, ezek a privilégiumok pedig Buda és Fehérvár jogaival egyeznek. Nem lehet tudni, hogy IV. Béla a tatárjárás után mikor emelte Szegedet városi rangra. Az egyezményes évszám, amiben a kutatók megállapodtak -figyelembe véve IV. Béla országos városfejlesztő politikáját, továbbá az 1247. évi szegedi oklevelet - 1246.

Erre az időre tehető a szegedi vár építése is, amit Bálint Sándor szerint nem csak a honvédelem érdekei tettek szükségessé, hanem Szeged addigi társadalmi és gazdasági fejlődése is.²⁵

Az Ulászló-kori oklevélből kiderül, hogy Szeged Buda és Fehérvár jogainak mintájára kapta meg kiváltságlevelét. Az un. "fehérvári jogot" nem vizsgáljuk dolgozatunkban, mivel állítólag még Szent Istvántól származtatható. Viszont érdemes a pesti szabadságlevelet megfigyelni, egyrészt azért, mert IV. Bélától származik, másrészt pedig 1244-ből²⁶ való, tehát két évvel idősebb a szegedinél. Ez a szabadságlevél egyébként a tatárjárás előtti oklevél megerősítése, tehát a város már akkor elnyerte azokat a szabadságjogokat, amelyekkel Fehérvár és Nagyszombat rendelkezett. Pest, Fehérvár és Buda egyező kiváltságait említi az 1217-re keltezett hamis oklevél is. 27.

A pesti szabadságlevél a hospesek alábbi jogait és kötelességeit foglalta írásban:

1. A király által vezetett hadjáratokra lo nehéz fegyverzetű katonát tartoznak állítani.
2. Az ország határain belül minden vám alól mentesek kivéve a harmincadvámot, és a budai káptalan által szedett sóvámot.
3. Szóleik után nem fizetnek csöböradót.
4. A királyi tisztségviselők erőszakkal nem szállásolhatják be magukat hozzájuk...
5. A telepesek nem adhatják el ingatlanaikat idegeneknek...
6. A gyermektelenek javaikat arra hagyhatják, akire akarják.
7. Szabadon vásárolhatnak birtokot...
8. Ha plébániájuk megürül, szabadon választhatnak plébánost...
9. Szabadon választhatnak falunagyot /maior villa/.
11. Az alnádor erővel nem szállhat meg közöttük, és nem biráskodhat fölöttük.
12. Mindazt, amit a király a tatárjárás után adott nekik, szabadon birják.
13. Aki a városban birtokos, és ott akar lakni, velük együtt tartozik a szolgáltatásokat teljesíteni.

14. Párbajjal való bizonyításnak nincs helye.
17. A le- és felfelé közlekedő hajók áruikkal és a révhajók szekereikkel tartoznak náluk megállani, és mint annak előtte, mindennap vásárt tartani.
19. A királyi tárnokmester embere a pénzváltókkal nem állithat be hozzájuk, csak ha a helység megbizottja kíséri, aki a királyi pénz beváltását ellenőrzi.²⁸

A felsorolt jogok és kötelességek Szeged hospesei-
re is érvényesek lehettek. Mindezek birtokában a tatárjárás
után betelepedett népek árutermelő, kereskedő tevékenységbe
kezdhettek. A későbbi korszak visszavetítésétől következtet-
ve fellendült a vízi és szárazföldi közlekedés, a kocsigyár-
tás, hajóépítés, köteles, szíjjártó, gyékényszövő mesterség.
A városlakók kiemelkedtek az egyszerű jobbágyi sorból, vá-
rosiakká lettek, az un. hospesjogok birtokába jutottak.
A csongrádi várat a tatárjárás elsöpörte.

Szegeden épült az új vár, s így a város egyben igazgatási köz-
pont is lett. A királyi városi rangra emelkedés következté-
ben pedig méginkább erős iparostéteg alakult ki.

Emellett Szeged hospesei is törekedtek arra, hogy
földbirtokot szerezzenek, s így a nemesekkel egyenrangúvá
váljanak.²⁹ IV. Béla 1247-ben³⁰ a csongrádi várhoz tartozó
néptelen Tápé földet és a tatárok által legyilkolt Csopor
nemzetség Vártó halastavát a Szegedi hospeseknek adományozza.
Tápé föld néptelen volta és a Csopor nemzetség kiirtása is
mutatja a tatárjárás Szeged környéki mérhetetlen pusztítása-
it, s a hospestelepítés szükségességét-

Szeged ezzel az adománnyal un. kollektív földesurrá vált.³¹

Szegedre már odafigyelnek az ország távolabbi te-
rületein is. Két oklevelünk a bizonyíték, IV. Béla 1264-es³²
adománylevele, s annak V. István általi 1272-es³³ megerősítése,
amelyekben a csuti monostornak birtokokat adnak, a határlei-
rások között egy Szegedre vezető utat emlitenek meg. A loka-
lizáció kiderítette, hogy a szegedi ut Budához közel, Ináncs
és Gyón között húzódott. De most már nem a sőtette kiemelkedő
jelentőségűvé Szegedet, hanem az árutermelés és a vele járó
kereskedelem.

Csak a tatárjárás utáni okleveleink tudnak arról,
hogy magyar király ellátogatott Szegedre, ami szintén Szeged

jelentőségének növekedésére utal. Királyaink 8 oklevelet kelteztek Szegeden, egyet pedig Szeged mellett, összesen 9 tanuskodik Szegeden tartózkodásukról. Adataink szerint legelőször V. István ifjabb király fordult meg Szegeden 1269-ben³⁴, s adott ki oklevelet ebből az alkalomból. Őt követően IV. László már 7 oklevelet keltezett Szegeden, ebből kettőt 1282-ben³⁵, királyi congregatio alkalmából. IV. László gyakori szegedi tartózkodása kapcsolatban lehetett azzal, hogy Szeged környékén feküdtek a XIII. században azok a kun szállások, amelyeket a kun származású király gyakran meglátogatott. Még egy Árpád-házi uralkodó, III. András datált oklevelet Szegeden 1293-ban³⁶. A felsorolt 9 oklevélből 6 foglalkozik birtokadományozással, illetve birtokba való visszahelyezéssel, egy várvédelemre siettet, egy oklevél peres ügyvel kapcsolatos, a legutolsó pedig egy bizonyos elmaradt adót követel vissza. Azaz furcsa módon egyik Szegeden keltezett oklevelünk sem tartalmaz szegedi vonatkozású ügyet.

A 42. oklevélből hátramaradt 5. amelyek egyéb, a fenti kategóriák egyikébe sem tartozó információt közölnek Szegedről. 2 db testületet említ, amelyek a szegedi javakból részesedtek. III. Béla 1193-as,³⁷ a székesfehérvári keresztes lovagok, a johanniták birtokait megerősítő oklevele nyomán a rend szegedi birtoklására lehet következtetni.³⁸ A terület egészen a monostor tiszai kikötőjéig terjedt, a johannitáknak volt kötelessége a zavartalan kereskedelem és közlekedés biztosítása. Nem a szegedi rév teljes elajándékozásáról van szó, hiszen a só reáljövedelem lévén a kikötőre szükség volt, hanem nyilván csak kikötőrésről, kikötési jogról, hajóállomásról, ami a szállítással volt kapcsolatos.³⁹ A másik testület, amely a szegedi javakból részesedett, a váradi egyház volt. Lodomérius váradi püspök 1273-ban⁴⁰ az egyház birtokainak összeírásakor egy bizonyos szegedi adót nevez meg.

Egy 1225-ös oklevél arról tudósít, hogy egy birtokper szereplői a szegedi Szt. Miklós templomban tettek esküt. Ez az egyetlen Árpád-kori szegedi templomi adat, mert a Szt. Demeter templom létrehozásához nincsen írott anyagunk. A kutatók véleménye megegyezik abban, hogy Szt. Miklós a középkor egyik legnépszerűbb szentje a víziutak patrónusa volt.⁴²

ezért nevezték el róla Szegeden is templomot.

1299-ben⁴³ a csanádi egyház káptalanja előtt szegedi Mihály az egyik tanu egy birtokperben, aki a kérdéses föld minőségét és nagyságát felbecsüli.

Egy 1295-1303⁴⁴ között íródott oklevélben a váci káptalan a következőket jelenti a királynak: Márton szegedi comes jogtalanul elfoglalt egy Csecstó nevű halastavat. Erre egy alkalmas férfi, Miklós csongrádi főesperest elküldték Márton comeshez, Aki, miután visszatért, beszámolhatott arról, hogy Márton comes a felszólításnak engedelmeskedve a halastavat valamennyi hasznosságaival visszaadta a budai káptalannak.

Az oklevéllel kapcsolatban az a kérdés merül fel, hogy mit jelent ilyen esetben a comes elnevezés, amelyen eredetileg az ispánt értjük, Bálint Sándor egy teljesen elfogadhatatlan magyarázatot ad. Szerinte a comes gazdag városi patricius a polgári tisztségeket örökletesen birtokolja és kisebbségi uralma alatt tartja a szegényebbeket. A legkézenfekvőbb Györffy Györgytől származó magyarázat az, hogy a comes várnagyot jelent⁴⁶. Hiszen Szegeden vár épült, a város adminisztrációs központtá alakult, királyi városi privilégiumokat kapott.

A tatárjárást követő időszakot összefoglalva megállapíthatjuk: Szeged megindult a várossá fejlődés útján. Ennek okai a kedvező földrajzi adottságok, a tatárjárást követő hospestelepítések eredményessége, IV. Béla városi privilégiumai.

A tatárjárás a csongrádi várat elsöpörte, az új várat Szegeden építették fel, így a város igazgatási központ is lett. Mindazok a feltételek megteremtődtek, amelyek szükségesek az ipar, a kereskedelem erőteljes, a kornak megfelelő színvonalu fejlődéséhez. A tatárjárás után a sóról egyetlen oklevélünk sem ejt szót, ebből pedig egyértelműen következik az, hogy Szeged történetének új szakaszában nem a só lendítette fel a kereskedelmet. /Egy újabb vizsgálatot igényelne Szegednek Szalaccsal való összevetése, hiszen mindkét helyen királyi sólerakó központ volt. Szalacs okleveles anyagának átnézése után kiderült: a tatárjárás után keltezett oklevelek egyike sem foglalkozik sóval./ Királyaink 1269-től rendszeresen felkeresik Szegedet királyi congregációt tartanak, amely

a város jelentőségét tovább fokozza. Árpád-házi királyaink után még rendszeresebb a királyok Szegedre látogatása, például hosszabb-rövidebb ideig Szegeden tartózkodik Károly Róbert, az interregnum alatt I. Ottó, de ezt a korszakot dolgoztunk már nem vizsgálja.

J E G Y Z E T E K

1. Dl. 251, W. XI. 48-
2. F. II. 356.
3. REIZNER: Szeged története III. kötet /Szeged, 1900./ 3.o.
4. F. II. 356.
5. GYÖRY János: Gesta regum, gesta nobilium /Bp.1948./7-12.o.
6. F. II. 356.
7. PAULINYI Oszkár: A sóregále kialakulása Magyarországon
/Századok 1924/ 634. o.
8. Magyarország története I. kötet/Bp.1961./ 117.o.
9. Str. I. 56-57. o.
10. BÁLINT Sándor: Szeged Városa/Bp. 1959./10.o.
11. U.o. 17. o.
12. U.o.17-18. o.
13. BÁLINT Sándor: Ujabb adalékok Szeged középkori történetéhez
/Móra Ferenc évkönyvek 1970/1./ 200.o
14. REIZNER: Szeged története I. kötet /Szeged, 1900./34.o.
15. Dl. 251., W.XI. 48.
16. Smic. III.146.
17. Bp. I. 16.
18. Str. I. 235.
19. KRISTÓ Gyula: Az Aranybullák évszázada/Bp.1976./65-66.o.
20. Str. I. 293.
21. Dl. 216. W. VII.30.
22. REIZNER: Szeged története IV. 3.
23. REIZNER: Szeged története IV.88.
24. Szeged múltja írott emlékekben /Szerkesztette OLTVAI Ferenc/
1222-1945. Szeged, 1968. 30.o.
25. BÁLINT Sándor: Szeged városa /Bp. 1959./ 10.o.
26. SZENTPÉTERI Imre: Az Árpád-kori királyok okleveleinek
kritikai jegyzéke I. kötet /Bp. 1923-30./ 781-sz.
27. Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig /Bp.1973.
282.old.
28. U.o. 295-296. o.
29. BÁLINT Sándor: Ujabbadalékok Szeged középkori történetéhez
/Móra Ferenc évkönyvek 1970/1./200.o.
30. REIZNER:Szeged története IV. 3.
31. BÁLINT Sándor: Ujabb... 210. o.

32. Str. I. 513.
33. Str. I. 594.
34. Pécsi pk.kt.Cimel.I.3.!, F. IV/3. 549.Reg.Arp.1904.
35. Dl. 93866, H.VI. 261.
Dl. 45765, Bp. X.201.
36. OKOLICSÁNYI 16.
37. Dl, 27, ÓM O. 54, 59.
38. BÁLINT Sándor: Ujabb... 202.o.
39. Uo.: 209.o.
40. ZM. I. 123.
41. Dl. 117, Str. I. 255.
42. BÁLINT Sándor: Ujabb...202.o.
43. Dl. 1551. w.x. 349.
44. Dl. 45765, Bp. I. 206.
45. BÁLINT Sándor: Ujabb...202.o.
46. Gyürffy György: Az Árpádkori Magyarország történeti
földrajza Bp.1963,

FISCHER FERENC

DÉL-AMERIKA POROSZAI

/A német katonai befolyás egyes kérdései Chilében 1885-1914./

A chilei nemzeti burzsoázia harca az uralkodó
angol befolyással szemben

Anglia a XIX. század folyamán igen erős pozíciókra tett szert egész Dél-Amerikában, s így Chilében is. Chile a Csendes-óceáni háború /1879-1883/ révén a kontinens legerősebb országa lett, s jelentős hadizsákmányra is szert tett. Perutól és Bolíviától az igen gazdag s jövedelmező salétromterületeket szerezte meg. Ez a győzelem s különösen a területi elcsatolások, jelentős mértékben megnövelték Chile gazdasági potenciálját, amely így lehetővé tette egy, a korábbinál gyorsabb ütemű fejlődés kibontakozását. hiszen míg a salétrom 1880-ban Chile állami jövedelmének csak 5 %át tette ki, alig 10 évvel később már a nemzeti jövedelem több mint felét adta a meghódított területek nitrátkivitele. A salétromkonjunktúra talaján a megnövekedett államháztartási bevételek felhasználásával tehát lehetővé vált egy erőteljesebb gazdasági fejlődés. Ezek a lehetőségek Jose Manuel Balmaceda elnök hivatali működése alatt /1886-1891/ kezdtek realizálódni. Az ország azonban nem tudta megfelelően kihasználni ezeket a kedvező körülményeket, ugyanis a csendes-óceáni háború eredményeként az angol imperializmus még inkább megerősödött Chilében, s Chile fő exportforrását, a salétromtermelést szinte teljesen ellenőrzése alá vonta. "A salétromvidék brit gyárteleppé változott."

Balmaceda elnök az angol uralom elleni törekvéseiben nem támaszkodhatott jelentős hazai bázisra, mivel a földbirtokos oligarchia és a hazai burzsoázia egy része is összefonódott az angol tőkével. Ezért a brit tőkétől való szoros összefonódottság csökkentésére azt a kiutat látta csak, hogy nagyobb lehetőségeket teremtsen Németország és az Egyesült Államok gazdasági körei számára. E politikai koncepció jegyében 1889-ben Berlinben megállapodás született, mely szerint a Deutsche Bank és a Mendelssohn bankház 30,6 millió márka kölcsönt ad Chilének. Ez az esemény két szempontból is érdekes, ugyanis a XIX. sz. folyamán ez volt az első kölcsön, amelyet Chile nem Angliától vett fel, másfelől a német bankok így megtették az első lépést, hogy betörjenek a brit érdekszférába.

A Németország felé való közeledés egy újabb és döntő elemét jelentette, hogy a Chilei fegyvermegrendeléseket is a németeknek adták, és német katonai tanácsadókat hívtak be az országba.

Azonban a chilei uralkodó osztályok vezető rétegeit, - azokat, amelyek nem a brit tőkével voltak összeronódva - nemcsak ezen előbbi tényezők befolyásolták úgy, hogy lehetőséget adjanak a német katonai befolyásnak. Más tényezők is felmerültek, olyanok, amelyek szinte parancsolóan követelték, hogy a chilei hadsereget fejleszteni, modernizálni kell, s ehhez európai, mégpedig sajátos okok folytán német segítséget kell kérni.

Chile hegemon törekvései és kedvezőtlen nemzetközi helyzete

A 70-es évek végéig Dél-Amerikában egy bizonyos erőegyensúly uralkodott. A mérleg egyik serpenyőjét a félteke keleti részén Brazília és Argentina adta, Nyugaton pedig Chile és Peru. Ez az egyensúlyi állapot azonban a csendes-óceáni háború következtében megszűnt. Chile az összecsapás során legyőzte Perut és Bolíviát, s hadizsákmányként kicsikarta tőlük a gazdag salétrom mezőket Tarapacat és Antofagastat. Peru és Bolívia kikapcsolásával és az új területek bekebelezésével Chile fokozatosan gazdasági, katonai tulsúlyra tett szert a Csendes-óceán partvidékén, tehát Dél-Amerika nyugati oldalán, az Andok térségében. Ez azzal a messzeható következménnyel járt, hogy a háborút követően a korábbi erővonalak átrendeződtek, s lényegében helyébe új hatalmi átrendeződés lépett, amelynek két egymással szembenálló, rivalizáló oszlopa volt: Chile és Argentina.

Természetesen Chile hatalmi megerősödését nem nézte jó szemmel keleti szomszédja, Argentina, mely a 80-as években maga is expanziós tervekkel, hegemon törekvésekkel lépett fel. A két ország közötti hatalmi ellentétek a határvitákban csúcsosodtak ki, melyek több alkalommal is háborúval fenyegettek.

A kezdődő határviták, a háborúk végső soron egybekapcsolódtak a dél-amerikai köztársaságok nemzetné válásának folyama-

tával is. Chile hegemon törekvései, expanziós szándéka így nem jelent kivételt, hiszen ez más, dél-amerikai országok esetében is megjegyyezhető. Végül soron arról van szó, hogy Chile külföldi segítséggel elsőnek érkezett el olyan fejlettségi fokra, amely kiváltotta a területszerző törekvéseit. Chile az 1830-as évek felé már közeledni kezdett a közepesen fejlett európai országok színvonala felé. A hirtelen megerősödő hazai burzsoázia törekvéseit erősítették ezen országok földbirtokos oligarchiáinak feudális, erősen nacionalista jellegű expanziós szándékai is. A háttérben azonban mindig ott látjuk - mint fő haszonélvezőket - a fejlett európai tőkésországok - különösen Anglia - érdekeit is.

Argentínában is hasonló folyamat játszódott le, s miután a nomadizáló indiánokat kiirtották, egyre inkább dél felé terjeszkedtek. Először a Rio Grande vonalát érték el, majd egyre erőteljesebben törekedtek Patagonia, a Tüzföld és a Magellán-szoros szigeteinek megszerzésére. Chile ugyancsak befolyási övezetébe sorolta ezeket a területeket, mondván, hogy az említett helyeken a lakosság többsége chilei.

Ezeket az ellentéteket 1881-ben még sikerült elodázní. Chile volt a kezdeményező fél, ugyanis a "salétromháború" alatt nagyon félt egy ellene irányuló három frontos háborútól. /Peru, Bolivia, Argentina/. Az 1881-ben megkötött chilei-argentín szerződés értelmében a két ország közötti határ észak-déli irányban egészen az 52. szélességi fokig "az Andok legmagasabb csúcsai, melyek a vízválasztót képezik". A konkrét határmegállapításoknál azonban kiderült, hogy a legnagyobb csúcsok nem minden esetben jelentenek vízválasztót is. Így mindkét fél arra törekedett, hogy homályosan fogalmazzon s azt idővel a maga javára kamatoztassa. A 30-as évek végén, s a 90-es években bebizonyosodott, hogy mindkét fél az 1881-es szerződést úgy interpretálta, ahogy az a saját érdekeinek leginkább megfelelt. Argentína álláspontja az volt, hogy a végleges határt az Andok legmagasabb csúcsai képezik, Chile ugya akkor a "vízválasztó"-elvet vallotta. A vitának természetesen nem elvi jelentősége volt, hanem sokkal inkább gyakorlati. Amennyiben ugyanis Argentína álláspontját fogadják el, akkor az délen kijut a Tüzföldhöz a Magellán-szoroshoz, s ezzel a Csandes-óceánhoz, s fordítva Chile az Atlanti-óceánhoz.

Ez a kérdés különösen Chile számára volt fontos, hiszen teljes kereskedelmi forgalma Európával a Magellán-szoroson keresztül bonyolódott le. /Ekkor még nem üzemelt a Panama-csatorna./ Így a Magellán-szoros ellenőrzése nagy stratégiai jelentőséggel bírt mindkét ország számára.

Chile fő vetélytársa az adott időszak alatt első-sorban Argentina volt, de nem kevés fenyegetést jelentett számára Bolivia és Peru is. Egyik ország sem akart belenyúdni a területi veszteségbe, így az argentin-chilei határviták mellé a perui-chilei és a bolíviai-chilei határkérdések is felsorakoztak, melyek közül különösen Tacna és Arica kérdése vált jelentős gyújtóponttá, mely mintegy Dél-Amerika "Elzász-Lotharingiáját" jelentette. Argentina természetesen igyekezett kihasználni Bolivia és Peru nehéz helyzetét, revansvágyukat, s általuk - a "hármasszövetség" lehetséges veszélyén keresztül - jelentős nyomást tudott gyakorolni Chilére, hogy így a határkérdést, s az ezzel szorosan összefüggő hegemonia kérdését maga javára döntse el.

Mint az előbbiekben láttuk, Chilére nézve meg - lehetőszen súlyos nemzetközi helyzet alakult ki a csendes-óceáni háborút követő évtizedekben. Chile feltétlenül meg akarta őrizni nemrég megszerzett, s alig kihasznált kontinentális vezető szerepét, s különösen az elfoglalt területekhez ragaszkodott. A tartós biztosítás zálogát, miután a különféle tárgyalások nem vezettek eredményre, a hadsereg fejlesztésében, erősítésében látták megvalósíthatónak. Már a győztes csendes-óceáni háború azzal a következménnyel járt, hogy a hadsereg súlya, szerepe megnövekedett az ország életében, majd az azt követő időszakban - a már ismertett súlyos nemzetközi helyzet miatt - a hadsereg diktálni tudott. Chile a csendes-óceáni háborúban már megmutatta, milyen hasznos egy erős hadsereg a határok kiterjesztésére, s bebizonyosodott, az is hogy a hadsereg a nemzeti presztizs és egy határozott külpolitika eszköze is lehet. A hadseregnek az adott körülményekből adódóan - a 80-as és 90-es években - az vált feladatává, hogy Chile kiterjesztett határait biztosítsa.

Az erős hadsereg ugyancsak igen fontos belső feladatokat is el tud látni. Vitathatlanná tudja tenni az uralkodó osztályok hatalmát. A chilei hadseregnek az a szerepe idővel igen erőteljesen megnyilvánult, mint a munkás-, és bányásztrájkok könyörtelen, véres leverője. A XIX. sz. utolsó évtizedében a korábbiakhoz képest gyorsabb kapitalista fejlődés - s ebben az annexióknak jelentős szerepe volt - a chilei munkásság létszámát is emelte, s szükségszerűen kiélezte az osztályellentéteket is.

Chilével ellenséges viszonyban álló országok már a 30-as évektől kezdve - Chiléhez hasonlóan - hadseregeik fejlesztését tartották elsőrangú feladatuknak. Egymást stimulálva egy igen erőteljes fegyverkezés bontakozott ki. A XIX. század utolsó évtizedeiben a jelentősebb dél-amerikai államok modern Európában vásárolt fegyverekkel szerelték fel magukat, amellyel azonban nem tartott lépést a hadseregek személyi állományának fejlődése. Viszonylag rövid idő alatt így szükségszerűen ellentmondás kellett, hogy származzon az akkori követelmények szerinti modern fegyverzet és a hadseregek szervezeti állapota között. Ezt az ellentmondást legelőször Chile tapasztalta, amely elsőnek lépett a fegyverkezés és a háború útjára, s azért Chilének is kellett elsőnek levonni azt a tanulságot, hogy a hadsereg szervezeti és technikai állapota közötti ellentmondást fel kell oldani. A felismerést tett követte, s Chile a kontinensen először német katonai szakértőket hívott be a hadsereg és a tisztképzés átalakítására. A chilei kormány szándéka ezzel az volt, hogy elavult, korszerűlen hadseregét egy, a kor követelményeinek megfelelő modern hadsereggel váltsa fel. Egy olyan ütőképes hadsereggel akartak rendelkezni, amely képes alátasztani Chile hegemon törekvéseit, s alkalmas arra, hogy mindenféle revíziós törekvést elfojtsa.

A chilei hadsereg korszerűtlensége

Annak ellenére, hogy Chile a csendes-óceáni háborúból, mint győztes fél, s Latin-Amerika első "katonai hatalma" került ki, hadserege mégis korszerűtlen volt, s egy

esetleges újabb háborút a revízió megakadályozásáért, vagy egy esetleges, a hegemoniát eldöntő, argentin-chilei háborút nem tudott volna győztesen befejezni. Ekkora teherpróbát nem bírt volna el ez a hadsereg. Csak a chilei katonai vezetésnek egy igen szűk rétege volt képes arra, hogy reálisan, kritikusan értékelje a chilei hadseregnek a csendes óceáni háborúban elért győzelmét. A többséget ugyanis a katonai sikerek, amelyek az egész világon általános feltűnést keltettek, teljesen elvakították, s nem tartották szükségesnek semmi változtatást, reformot a győztes szárazföldi és tengeri csaták után. A tisztikarnak ez az akkor többségben lévő része - igaz egyre kevesebben - kitartott álláspontja mellett, s ezzel akadályozták a chilei hadsereg modernizálását, s idővel a német katonai befolyás ellenzői és közülük kerültek ki.

A chilei győzelmek ellenére a háború folyamán megmutatkozott, hogy a csapattisztek többsége alkalmatlan a vezetésre.

"Mit érnek a jó katonák - mondta az akkori belügyminiszter és a későbbi államelnök Santa María - ha nem akad senki aki vezetné őket."

Minden orvos és mérnök hadnagyi rangban a hadsereghez kerülhetett anélkül, hogy bármilyen katonai képzettsége lett volna. A tisztek száma igen magas volt a legénységi állományhoz képest: 1 : 4; 1 : 6 között ingadozott. Különösen a tartományi kormányok éltek ezzel vissza, főleg a választások előtt. Így természetesen a tisztek egy jó része katonailag analfabéta és laikus volt. "Ügyvédek, kereskedők... lettek a hadsereg ezredesei anélkül, hogy egy fegyvert elsütöttek, vagy egy lovat megültek volna" - írja egy korabeli jelentés.

Jellemző módon a chilei hadsereg "bibliája", szolgálati szabályzata az "Ordenanza Jeneral" III. Károly spanyol király idejéből /XVIII. sz./ származott. Minden tisztnek és közelegénynek kívülről kellett funia. Az "Ordenanza Jeneral" a maga fegyelmi és büntető előírásaival igen maradi, s ennek megfelelően igen drasztikus volt. Lehetővé tette az ostorozást, a botbüntetést, s így a 200 botütés sem volt ritkaság. "Drákói büntető eljárások pótolták a kiképzésnek és az igazi fegyvellemnek a hiányát.

Mindezek alapján érthető, hogy az idővel Chilében tevékenykedő porosz tisztek szemében a Chilei hadsereg rosszabb állapotban volt, mint amely csak egyszerűen reformot kíván annál sokkalta rosszabb helyzet uralkodott, gyökeres átalakításra volt szükség.

Összegzésül tehát azt állapíthatjuk meg, hogy a chilei hadsereg a XIX. század 80-as éveiben korszerűtlen zsoldoshadsereghez hasonlított. A modernebb fegyverektől eltekintve a felszabadító hadsereg XIX; század eleji színvonalon állt. A hadsereg fejlődése a függetlenség kivívása óta stagnált. A chilei hadsereg képzettségi szint, fegyelem, szervezethez, ütőképesség vonatkozásában nem is volt összehasonlítható a nyugat-európai reguláris hadseregekkel, illetve csak egy vonatkozásban.

A chilei hadseregben a 70-80-as években kezdett már megjelenni nagyobb méretekben a modern európai fegyverzet. Ezeknek a technikai eszközöknek a kezelését csak képzett katonák láthatták el. Tarthatatlanná vált az az állapot, hogy a fegyverzet korszerű volt, ellenben a tisztek és legénység képzetlen. Le kellett vonni azt a következtetést, hogy azok, akik ezeket a fegyvereket kezelik megfelelő technikai tudás és gyakorlati tapasztalatok birtokában legyenek.

Chilében, ha nehezen is, de az 1880-as évek elején levonták ezt a következtetést, s így 1885-ban - chilei kérésre - megindult a chilei hadsereg reorganizációja, amely a szakirodalomban "poroszosítás" néven ismert.

Chile választása joggal esett Németországra. A császári Németországra, s ezen belül elsősorban Poroszországra az egész világon, - így Latin-Amerikában is - úgy tekintettek mint első számú katonai hatalomra. Németország valóban nagy sikereket tudott elkönyvelni, melyeknek főbb állomásai mind sikeresebbek. 1866-ban Königsgrätznél Ausztriát fektette két vállra, majd 1870-ban Sedanál a francia hadsereget kényyszerítette térdre.

A német hadsereg tehát jelentős sikereket ért el, a porosz módszerek átvétele eredményességét látszott garantálni. Így nem véletlen, hogy az egész világ katonai szakértői nagy érdeklődéssel fordultak Németország felé.

Franciaországgal 1870 után olyan nagyhatalomnak lett vége Európában - legalábbis egy jelentős időre kikapcsolták, mely Latin-Amerikában korábban viszonylag erős katonai pozíciókkal is rendelkezett. A francia hadsereg maga is reformokra kényszerült a vereség után, sőt 1884-ig fegyverkezését is korlátozták a németek. Ez a hadsereg, mely elvesztette katonai nimbuszát, természetesen nem lehetett vonzó Chile számára.

Anglia a szárazföldi hadsereg modernizálásánál gyakorlatilag szóba sem jöhetett. A szigetország katonai fölénye a haditengerészet terén nyilvánult meg - ugyanugy, mint a németeknek a szárazföldi hadsereg terén. Miután Chile - a fentiekben szereplő okok miatt - szükségesnek találta hadserege reorganizációját, az előbbieik alapján, érthetően a német hadseregmodell átvétele mellett döntött.

Az első reformok - Emil Körner tevékenysége 1891-ig

Az Escuela Militar igazgatójának Emilió Sotomayer tábornok megbízásából az újonnan kinevezett berlini követnek első ténykedése az volt, hogy a német kormánytól katonai tanácsadót kért. Végül is hosszú alkudozás után maga Moltke vezértábornagy ajánlotta Emil Körner tüzérségi kapitányt. A szerződésben a következőket rögzítették: Körner az Escuela Militar-on /Katonai Iskola/ tüzérséget, hadtörténetet, taktikát, katonai térképrajzolást oktat 5 éven keresztül. Évi jövedelme 8000 márka, ill. az annak megfelelő érték pesóban.

Emil Körner két háborút megjárt /porosz-osztrák; porosz-francia/ tüzértiszt, aki 1881-től a Berlin-Charlottenburgi Egyesített Tüzérségi és Mérnökiskolán stratégiát, taktikát, ballasztikát és hadtörténetet oktatott. Körner 1885-ben érkezett meg Chilébe. Ettől kezdve a chilei hadsereg-reformok motorja lett, s az általa végzett tevékenység áttételesen a szomszédos országok hadseregeinek reorganizációját is elindította. Körner Chilében idővel olyan hatalomra és befolyásra tett szert, amelyet egyetlen külföldi sem ért el, sem előtte sem utána.

A chilei hadsereg korszerűtlenségéből eleve adódott az, hogy a német katonai segítségnek főként mire kellett irányulnia. Az átszervezés különösen a tisztképzésben nagyon időszerű. Így Körner az Escuela Militar átszervezését tartotta nagyon fontosnak. Ez a kadétiskola volt Dél-Amerikában a legrégibb katonai intézmény. 1817-ben alapították, de a 80-as években már semmiképpen sem felelt meg a követelményeknek.

A felsőfoku matematika, a fizika, a földméréstan és a szerves kémia mellett szerepelt a tantárgyak között a fegyvertan, a ballisztika, az erődépítés és a katonai térképkészítés is. A kadétoakat kemény gyakorlati képzésben is részesítették, mely Chilében egészen új jelenség volt. Vivniük kellett törrel, karddal és bajonettel. Éleslövészeteken vettek részt, ahol a gyalogsági fegyverek és az ágyuk kezelését kellett tökéletesen elsajátítaniuk.

Egy újabb előrelépést jelentett az, hogy Körner a német kadétiskola tantervét spanyolra lefordíttatta, s ezt vezették be aztán az iskolában. Körner a heves ellenállás ellenére is keresztülvitte azt a tervét, miszerint a kadétoak hadnaggyá való kinevezésük után egy évet a csapatoknál kötelesek szolgálni, hogy gyakorlati tapasztalatokat szerezzenek. Ezzel nagy lépést tett előre, hogy a chilei tisztek elméleti tudásukat a gyakorlatban is alkalmazni tudják. Az Escuela Militar 1900-ban átvette azt az órarendet, "amely minden egyes pontjában megfelelt ... a császári porosz kadétképzés óratervének." E reformok eredményeként a XX. sz. elején az intézményben már igen magas színvonalú elméleti és gyakorlati képzés folyt a chilei hadsereg középszintű káderei számára. 1914 előtt az Escuela Militart kb. 250 hallgató látogatta, s évente kb. 80-85 tiszt került a hadsereg állományába.

Az Escuela Militaron szerzett képzettség csak alacsonyabb tiszti posztok betöltésére volt alkalmas, de arra már nem, hogy ellássák a magasabb parancsnoki funkciókat - pl. a vezérkari szolgálatot. Ezért megbízták Körnert, hogy hozzon létre "egy hadiakadémiát az Escuela Militar különleges részeként, pontosan a berlini hadiakadémia mintája alapján."

Mig az Escuela Militar a tiszti utánpótlást volt hivatva biztosítani, addig az Academia Militar /Hadiakadémia/

feladata a főtisztek képzése volt a vezérkari szolgálat ellátására. A német befolyás ebben az intézményben még jobban nyilvánult, mint a Katonai Iskolában.

Körner 1902-ig oktatott az Akadémián hadtörténetet és stratégiát. Rajta kívül idővel még hat további német tiszt tanított az intézményben, többek között taktikát, vezérkari szolgálatot, ballasztikát, fegyvertant, térképészetet, geodéziát, és erősítést. E tárgyak mellett még az általános képzést is javították. Oktatták földrajzot, történelmet, matematikát. 1897-től a német nyelv kötelező tantárgy lett, a francia már csak fakultatív s ez is egyik szemléletes bizonyítéka a német katonai befolyás erősödésének.

Ezeket a tárgyakat is többségében németek oktatták, s a tankönyvek egy részét is Németországból hozták be. Bevezették a terepasztal-foglalkozásokat is, ahol a chilei tisztek egyes csapategységeket vezényeltek, miközben egy német tiszt azonnal értékelte a tervezett lépéseket. Jellemző módon a helyzetvázlat egyes jelenetei az 1870-71-es porosz-francia háború különböző mozdulatai voltak. Természetesen ez a célzatos momentum is a francia konkurens ellen irányult.

A német instruktorok tevékenysége nem korlátozódott csak a felsőbb fokú intézményekben folytatott munkára, hanem alacsonyabb fokú intézményekben is tevékenykedtek. Az un. német alaposság ezen a téren is szembeötlő. A főtisztképzéstől a közlegényekig át akarták gyúrni a chilei hadsereget a porosz hadseregszisztémának megfelelően. Ebben a vonatkozásban első helyen az Altiszti Iskolát lehet kiemelni, melyet 1887-ben nyitottak meg.

Körner sikerei a chilei hadsereg átalakításában nemcsak jóindulattal és támogatókkal találkozott, hanem irigységet, ellenségeskedést is kiváltottak.

Ezen érzelmek alól a chilei tisztikar egy része sem volt mentes. Nemzeti büszkeségük megsértése és franciabarátságuk mellett úgy érezték - s ez volt a döntő - hogy a német instruktorok tevékenysége háttérbe szorítja, feleslegessé teszi őket. Félték, hogy addig privilegizált helyzetüket elvesztik és képzetlenségük napvilágra kerül.

Emil Körner és a chilei polgárháború

Látjuk tehát, hogy Körner elég jelentős ellenállásba ütközött, s nem tudott volna ellenük győzedelmeskedni, előbb-utóbb nem tudta volna a reorganizációs munkát tovább folytatni, Chile had történetének pedig csupán kis mellékszereplője maradt volna, ha egy rendkívüli - de végső soron várható és szükségszerű - esemény nem jött volna közbe, amely végül is Chile egyik legbefolyásosabb emberévé tette mind az állami, mind a fegyveres erők vonatkozásában.

Ez a rendkívüli esemény 1891-ben következett be, amikor a lappangó konfliktus a haladó, reformpárti, antiimperialista Balmaceda elnök és a konzervatív, reakciós, a külföldi tőkével szorosan összefonódott, s főleg a salétrom-oligarchia érdekeit képviselő kongresszus között polgárháborúba torkollott. Körner átpártolt a kongresszus párthoz, s titokban Északra, Antofagastába ment, ahol a felkelők elfoglalták a salétromterületeket, s megkezdték néhány dezertált tiszt segítségével saját hadseregük kiépítését. Körner nagy lehetőséget látott ebben a konfliktusban. Kedvező alkalom kínálkozott arra, hogy egy olyan hadsereg kiépítésében vegyen részt, amelyet nem kötnek állandóan előírások, ahol csak a hadsereg ütőképessége, s győzelme számított. Körner egy az egybe át akarta vinni a chilei hadseregére a Berlinben tanultakat, tovább akarta folytatni a "poroszosítást". Minden francia szimpátiát le akart törni. Ahogy ő maga írta: "A chileiek számára a német hadseregnek kell a kizárólagos példaképnek maradni."

Körnert Antofagastába való megérkezése után nem sokkal vezérkari főnökké nevezték ki, s megbízták a felállítandó egységek megszervezésével, kiképzésével. Rövid idő alatt ütőképes hadsereget állított fel. Amikor a hadsereg létszáma kb. 10000 főre emelkedett Dél felé nyomultak előre, s két döntő csatában legyőzték a kormánypárti erőket. Ezekben a győzelmekben döntő szerepet játszott Körner, akinek képességeit a felkelők annyira elismerték, hogy "chilei Moltkének és Roonnak" nevezték. A Santiagoba való bevonuláskor "ő volt a nap hőse".

Az akkoriban felállított csapatok a mai chilei hadsereg alapját képezték, azonban ez a hadsereg már születésének pillanatában reakciós vonásokat mutatott.

Nemcsak Németország járt jól a győztes ellenforradalom eredményeként, hanem személyesen Körner is. Az 1891-ben öszeülő chilei kongresszus azzal honorálta tevékenységét, hogy egyből brigádtábornokká léptették elő, majd 1896-ban hadosztálytábornokká, amely akkoriban a legmagasabb chilei katonai tisztség volt. Egyben a vezérkar főnökévé is kinevezték. Gyakorlatilag ezzel Körner megszerezte a chilei hadsereg feletti tényleges irányító szerepet, s ezzel minden lehetőséget, hogy porosz-német minta alapján szervezze át a chilei fegyveres erőket, ugyanakkor a német hadiexportot is monopolizálja Chilében. Körnernek ez a magas pozíciója volt az a bázis, amelyen minden ellenállással szemben a chilei hadsereg porosz-német minta alapján szerveződött át.

Az 1895-ös német katonai misszió tevékenysége

Körner berlini látogatása alatt, 1895 márciusában megjelent a német hadügyminisztériumban és előadta tervét, mely szerint 15-15 porosz fő- illetve alhadnagyot kér. Természetesen II. Vilmos és a hadvezetés a chilei kérést teljesítették, melyet a "német katonai alaposság és hadművészet" sikereként könyveltek el.

Azt mondhatjuk, hogy ami Körnerrel 1885-ben kísérlet-szerűen elkezdődött, az 10 év múltán, 1895-ben már egy sokkal céltudatosabb politika keretében folytatódott. Dél-Amerikában 1895-ben első alkalommal történt meg, hogy egy ilyen nagy létszámú, s hivatalos katonai küldöttség érkezett Európából. Korábban a földrészben tevékenykedtek már katonai szakértők, de azok mind egyéni szerződés alapján tevékenykedtek. Az 1895-ös német delegáció azonban szabályos államközi szerződés keretében érkezett meg, Chilébe. Ez egyik lényeges mutatója annak, hogy mind Németország, mind Chile a maga szemszögéből nézve eredményesnek tartotta a német tisztek eddigi tevékenységét.

A német katonai misszió chilei tevékenységéből az első közvetlen konzekvenciát a perui kormány vonta le. 1896-ban egy hét főből álló francia katonai missziót szerződtek. Ettől kezdve változó létszámban egészen 1914-ig a perui fegyveres erők modernizálásáról a franciák gondoskodtak.

A német katonai tanácsadóknak nemcsak az volt a szándékuk, hogy kizárólag katonai ismereteket adják át, hanem az is, hogy a chilei tisztek iker gondolkodásmódja, értékeit, szociális magatartása a német példához igazodjék, tehát egy porosz szellemű tisztikart hozzanak létre.

A porosz tisztek természetesen magukkal vitték Chilébe a porosz militarizmus hagyományait, katonai neveltetésüket. Ezeket a tradíciókat, kiképzési módszereket, sajátos mentalitásukat ültették át - akarva- akaratlanul - a chilei tisztikarba. Így áttételosen végső soron az egész chilei hadseregbe is. A német instruktorok a porosz militarizmus jellegzetes jegyeit, a vas- és vakfegyelmet, a feltétlen engedelmisséget, a büszkeséget, a keménységet, a felöttesekkel szembeni alázat, a pontosságot, mintegy belesulykolták a születő formálódó chilei hadseregbe.

Dél-Amerika egyik legmodernebb hadseregévé vált, hanem ahhoz is, hogy erről a hadseregről valóban el lehetett mondani, hogy "poroszosított".

Chilei katonatisztek Németországi kiképzése

Németország politikai és katonai vezetése már a 30-as években rájött arra, hogy a dél-amerikai tisztek németországi kiképzése igen alkalmas eszköz arra, hogy az adott országgal a kapcsolatot elmélyítsék. Lényegében a chilei tisztek Németországban történő csapatszolgálatára, illetve a német katonai intézményekben való továbbképzése egy igen értékes kiegészítést adta a németek chilei tevékenységének.

A chilei tisztek németországi szolgálata - amely ki-
tüntetésnek számított - lehetőséget adott nekik arra, hogy a
választott példaképet, a porosz hadsereget "üzem közben"
láthassák, s így azt sokkal jobban megfigyelhessék. Ez a kikép-
zési forma azzal a következménnyel járt, hogy a chilei tisztek
szinte kivétel nélkül úgy tértek vissza hazájukban, mint a
német barátság feltétlen hívei.

A chilei tisztek Németországi ki- illetve továbbkép-
zése hatékonyan segítette a német katonai befolyás elmélyi-
tését. A chilei tisztek közül azok, akik 1914-ig Németország-
ban jártak, egy jelentős részük idővel a chilei hadsereg leg-
felsőbb vezetésébe is bekerült. Ily módon a német katonai be-
folyás olyan szilárd belső bázissal rendelkezett, melynek ha-
tása nemcsak 1914 előtt nyilvánul meg, hanem utána is, hiszen
fiatal tisztekről volt szó. A vilmosi Németország német
instruktorok kiküldésével, illetve a chilei tisztek fogadá-
sával tulajdonképpen megeremtette az alapokat a weimari és
náci Németország dél-amerikai katonapolitikája számára is!

A német katonai tanácsadók tevékenysége, s a chilei
tisztek németországi kiképzése együttesen a chilei hadsereg
szervezeti átalakítását eredményezte. Németország azonban
döntő szerepet vállalt a chilei hadsereg technikai átalakítá-
sában is. Különösen a Krupp-cég ágyui, valamint a Német
Fegyver- és Lőszergyár Mauser puskái és karabélyai jelen-
tették a német hadiipar részvételét a chilei technikai moder-
nizációban.

A német katonai befolyásnak mintegy a faltörő kos szerepét kellett betöltenie, melynek segítségével a német hadiipar biztos nyersanyagforrásokat és piacokat igyekezett szerezni Chilében, valamint Dél-Amerika más országaiban is. / Pl. a chilei salétrom 35 %-a ment a német robbanóanyag gyártó céghez/. Számtalan dokumentum támasztja alá, hogy a német instruktorok nemcsak katonai hatóságok megbízottjai voltak, hanem egyúttal a német ipar ügynökei is. Az előbbieket jelzi maga a tény is, hogy a chilei fegyvermegrendelések szinte egészét a német monopóliumok kapták meg.

A chilei hadsereg 1914 idején

A XX. század elejére Chile Dél-Amerika legkorszerűbb hadseregével rendelkezett, melyet nemcsak Németország ismert el, hanem sok dél-amerikai köztársaság is. Ennek egyik legközzelfoghatóbb bizonyítéka az volt, hogy egy sor dél-amerikai ország /Kolumbia, Venezuela, Paragvay és El Salvador/ katonai tanácsadókat kért Chilétől, illetve más országok, mint Ecuador, Nicaragua tisztjeiket Chilébe küldték.

A chilei hadsereg valóban elért egy olyan fejlettségi szintet, amely képessé tette arra, hogy ő maga is már instruktorokat küldjön. azaz iskolamesterré váljon Latin-Amerikában. Természetesen a chilei hadsereg elismerése a porosz-német hadseregnek is szólt, tekintélyét ez méginkább növelte Dél-Amerikában.

A chilei hadsereg 1914-re teljesen reorganizálódott, modern reguláris hadsereggé vált.

Chile az első világháború előtt hadseregének tisztikarát teljesen maga képezte ki, s kizárólag a főtisztek vonatkozásában szorult csak Németország segítségére.

A német instruktorok tevékenységé azzal a következménnyel járt, hogy a chilei hadsereg nemcsak szervezeti, felépítésében, oktatási rendszerében, a tisztikar szociális összetételében és mentalitásában hasonlított a porosz hadsereghez, hanem külsőségekre is. Chilében a 80-as években a katonák egyenruhája még a francia hadsereghez volt hasonló. A XIX. század végén azonban már egyre több olyan külső vonással rendelkezett a chilei hadsereg, amely a porosz utánzást jelentett. Chilében először az Escuela Militar kadétjai

viselték a "poroszos" uniformist.

1905-ben már az egész chilei hadseregben bevezették a porosz egyenruhát.

A chilei hadsereg átvette a hegyvel diszitett porosz sisakot is, az ún. "Pickelhaube"-t, amely hosszú időig a német katonai befolyás szimbóluma volt Dél-Amerikában.

A német katonapolitikai 1914 előtt bebizonyította azt, hogy a katonai befolyás a német imperializmus hatásos eszköze lehet. Nagy sikereket ért el Chilében, de egész Dél-Amerikában is. Realizálta a német terveket, a német monopóliumok vágyát, mármint azt, hogy sajátos eszközeivel segítse elő a német imperializmus gazdasági behatolását Chilébe. Lehetővé tette a politikai kapcsolatok szűkítését is. A német kapcsolatoknak ugyan jelentős ellenzéke volt Chilében, de a katonai befolyás elérte azt, hogy szinte az egész tisztikar Németország feltétlen hive volt. Németországnak sikerült megynernie a chilei uralkodó osztálynak azt a rétegét, mely idővel egyre nagyobb szerepet játszott a chilei közéletben.

1914 körül az a kérdés került egyre inkább előtérbe, hogy vajon Németország milyen erős pozíciókkal rendelkezik Chilében. Elegendő-e ahhoz, hogy Chile a készülő fegyveres összecsapásban semleges maradjon, vagy pedig enged az Egyesült Államok, Anglia, s az uralkodó osztályok egyes csoportjai nyomásának és Németország ellen fordul. Chile végül is igazolta a német reményeket. A dél-amerikai közvélemény a háború egész időtartama alatt semleges maradt, mely azonban a német barátság jegyeit viselte magán.

Összegzésként tehát azt mondhatjuk, hogy a németek dél-amerikai katonapolitikája az imperialista Németország külpolitikájának szerves részét képezte. Jelentős szerepet vállalt abban a harcban, amit az imperialista országok az első világháború előtt, ill. alatt a piac és nyersanyagforrások, a befolyási szférák megszerzéséért folytattak. A német katonapolitika a vilmosi éra alatt olyan erős bázist hozott létre Chilében, de Latin-Amerikában más országokban is, amely lehetővé tette a Weimari, de különösen a hitleri Németország számára, hogy ezen az úton továbbhaladjon.

REGENYE JUDIT

A Csóka-Kremenyák neolitikus telep időrendjéhez

A Csökei Kremenyákon Móra Ferenc végzett ásatást 1907-től 1913-ig 3 alkalommal. A leletanyagot a Móra Ferenc Múzeum őrzi. A lelőhelyről a szegedi múzeum Farkas Szilárd Torontál megyei plébános szegedi rokonai útján szerzett tudomást. 1907 okt. elején Móra F., Farkas Sz. és Perr Gyula kántortanító kíséretében megtekintette a halmot.² Még ebben az évben megindult az ásatás.

A lelőhely azonban már korábban is ismert volt. Első említője Branovácsky Tódor zentai tanító, 1863-ban. Szentkláray Jenő 1880-ban a historikus Varga Ferencsel végzett próbaásatást.² Beszámolójában tűzpadokat, megszenesedett csontokat, cserepeket, penéket említ. A múlt század végén Dudás Gyula ásatott a halmon. Beszámol cserepekről, 12 cm hosszú csonttőről, kegylők felnyitására szolgáló kővésőkről, balta-töredékekről, 10 cm hosszú szarvasagancsról.³ A következő feltáró Gubitza Kálmán volt, aki a zombori múzeum megbízásából 1904 őszén végzett ásatást. Eredményei: 3-4 m átmérőjű gödörlakás, csereptöredékek Ø díszítésük: bekarcolás, pontsor, tűzdelt szalagdisz, szaggatott vonal, cikk-cakk minta, állatcsontok / házi tulok, kecske, ló, sertés, hód, harcsa, csuka, fogas, süllő/. Előkerült ezenkívül egy zsugorított helyzetben fekvő csontváz is tűzhelytörmelék alól.⁴ 1908 augusztusában Orosz Endre a temesvári múzeum számára ásott⁵. 17 sirt talált, közülök 3 neolitikus, 14 népvándorláskori.

Az őskoriak:

- 2.sir: 2 csontváz, K-Ny-i irányításu, 60 cm mélyen feküdt, lábai hiányoztak.
4. sir: 20 cm mélyen a bal oldalán fekvő É-D-i tájolásu csontváz. Lábánál kis kővéső került elő és egy másiknak a töredéke.
5. sir: 95 cm mélyen a bal oldalán fekvő, D-É-i tájolásu csontváz. Melléklete 2 ujján csontgyűrű, Dentaliumgyöngyök a nyakán és karján, hasán fehér kőcsat.

A lelőhely leírása

A Kremenyák a falutól Ny-ra, a Tiszától 1 1/2 km-re fekszik. A terepviszonyok tanúsága szerint a Tisza valamikor körülfolymta, a magas part megtelepedésre nagyon alkalmas volt. A halom alakja tojásdad, hossz tengelye 152 m. ebből 50 m-t lefordtak, szélessége 40-60 m.⁶

7.

A kulturréteg legnagyobb vastagsága 2,5 m volt. Az ásató módszeresen átkutatta az egész halmot. Szálvényei mindig az előző évekhez csatlakoztak, így nem maradt feltáratlan terület.

A telep kora:

Tekintettel a leletanyag jelentőségére tbben is foglalkoztak datálásával. A telep feltárója a neolitikum végére, az eeneolitikum elejére tette korát. Már ő is felhívta a figyelmet a csókai és a tordosi anyag rokon vonásaira.²

A leletek déli eredetének felismerése Pósta Béla érdeme,⁹ ugyanerre a következtetésre jutott Banner János is, aki egy balkániai-dunai kultúrkör magyarországi megjelenéseként értékelte őket¹⁰. Ugyanabba a körbe sorolta Ószentiván VIII-at is. Szintén ő volt az, aki tipológiai uton szétválasztotta a csókai anyagban a Vinča és Tiszai kulturát.

Annak a véleményének adott hangot, hogy a leletek között a Tiszai kultúra dominál, bár a lelőhely a Vinča kultúrába tartozik.¹¹

Másutt a telepet mint a Tiszai kultúra I. periodusának lelőhelyét említi.¹² Erre a bőségesen fellelhezhető kőkénydombi analógiák adtak alkalmat.

A telepről készült feldolgozásában korát a Korošec szerinti Vinča III-b-re teszi, arra az időszakra, amikor élénk kapcsolat állt fenn a Vinča és Tiszai kultúra között.¹³

Kutzián Ida a magyarországi neolitikumról írott összefoglalójában a Vinča-Tordos áru itteni megjelenését a kultúra akkor ismert két lelőhelye - Ószentiván VIII. és Csóka - alapján két időhorizontra tagolta, mely szerint Csóka jelenti a későbbi fázist.¹⁴

Milutin Garašanin korábbiak tartja, szerinti a Vinča-Tordos fázis korai szakaszába tartozik, ezt igazolják a talpas tálak és a diszítés szögletesen törő változata.¹⁵

A leletanyag stratigráfiai helyzete:

Tehát Banner János kutatásai alapján tudjuk, hogy a leletanyag két kultúrába sorolható. Az ásatás során azonban összekeveredett a két kulturréteg, és így került be a muzeumba. Már Móra Ferenc is megállapította, hogy a cserepek különböző jellegűek, és - bár nem különültek el határozottan - a neolitikum két szakaszából származnak¹⁶.

Az első ásatás során tett Móra olyan megjegyzést, hogy alul durva, vastag falu, diszitetlen, barna és vörös színű cserepek kerültek elő, felül pedig vastag falú, jobban égetett

gondosan megmunkált, sárga, vörös és fekete, bronzkorinak ismert motívumokkal díszített cserepek következtek.

A két réteg felső, illetve alsó részén keveredett meandermintával díszített kisebb edényekkel.¹⁷ Ezt a megfigyelését a későbbi ásatások nem igazolták.

Banner János a Móra szerinti felső rétegről bebizonyította, hogy nem bronzkori, hiszen a tűzdelt szalagdiszes cserepek kétségtelenül a Vinca kultúra sajátjai. Mórára hivatkozva közölte, hogy az anyag az egész mélységben egyformán keverten jelentkezik, sőt a két kultúrának valamiféle együttélését feltételezte Csókán.¹⁸ A Vinca és a Tiszai kultúrával kapcsolatban írta: "Vannak lelőhelyek, amelyek egyidőben szálltak meg és egymással összekeveredve egy érdekes formakincset termeltek ki, melyben a balkáni forma a tiszai díszítésekkel jelenik meg."¹²

Nem fogadhatjuk el Banner Jánosnak azt a véleményét, hogy a két kultúra egykorú a telepen. Azt helyesen állapította meg, hogy két kultúráról van szó. Abban tévedett, hogy a leletanyag jelenlegi kevertségéből a neolitikumra vont le következtetést, nevezetesen azt, hogy a két kultúra leletei együtt fordulnak elő, tehát egykorúak. Nem számolt azzal a lehetőséggel, hogy a század eleji ásatási módszerek hiányosságai is okai lehetnek a helyzetnek.

Bizonyítható, hogy kronológiai különbség van a két kultúra csókai megtelepülése között. Bizonyítja a leletanyag tipológiai vizsgálata.

A Kremenjak a középső és későneolitikumban lakott, előkerült néhány bronzkori szórvány is, majd a népvándorlaskorban temetkeztek bele.

Az első megtelepülők a Vinča kultúra hordozói voltak, de nem mint Banner János feltételezik, a tiszai kultúrával egyidőben, hanem korábban, a kultúra B fázisában.

A Vinca kultúra már életének egészen korai szakaszában eljut a Dél-Alföldre. B. Brukner a kultúra elterjedését a korai neolitikumhoz hasonlítva: képzeletben a Dél-Bánáttól kiindulva Észak-felé.²⁰ Az utvonala a Tisza mentén halad: Trnavačka Greda I., Potporanj I., Botoš, Csóka, Ószentiván VIII. A másik ág a Pápa, Temes és Maros vonalán a román Bánáton át Erdélybe vezet/Tordos, Tatárlaka, Nándorfalva/²⁴. B. Srejić a Vinča

B telepek benépesülését a Dunától Északra és Délfe előre-
törő népmozgással magyarázza. Az É-i terjeszkedés a Béga
és a Tisza mentén az Aranka torkolatáig tart, innen Erdély
felé halad tovább ²².

A csókai leletanyag vizsgálata nem erősíti meg ezt a felte-
vést, nagyon erősek ugyanis a Tordoshoz vezető szálak.

Csókának ez a rétege Vinca lelőhely 7,9 és 6 m közötti
leleteivel mutat rokon vonásokat.

A leggyakrabban előforduló típusok: 22.a

1. Tálak gazdag variációban

Vékony faluak, szürke, barna vagy vörös színűek, jól ége-
tettek, felületük fényezett. Hasvonalukon gyakori a kis,
hegyes bütyök, néha párosan.

Elsősorban a tálak profilja indokolja a Tordossal való
közelebbi rokonság feltételezését.

2. Talpas tálak töredékei

Szürke néha barna, jól égetett kissé szemcsés tapintásu
tömör talpak.

Mind Vincán, mind Tordoson előfordul.

3. Edénylábak

Anyaguk ugyanaz, mint az előbbieké.

Vincán és Tordoson is megtaláljuk, Banner J. Közöl egy
kiegészített példányt Csókáról; Aszódról is ismert egy
hasonló edény azonos eredetű lehet a csókaival.

4. Néhány darab a végén hegyesedik.

Ez a típus nem található meg Vincán, de Varos lelőhely
IV és III. rétegében gyakori. Ezek a rétegek párhuzamosak
Vinca A-B-vel.

5. Hengeres nyaku, gömbös hasu amfóra

Vékony falu, barna, fényezett felületű.

6. Rendszerint gyakori a tüzdelt szalagdiszes töredék.

Csak szögletesen törő változatban ismert itt, ami ugyancsak
a Vinca-Tordos fázis sajátossága.

Sötétszürke, érdes tapintásu, mélyen karcolt példányok.

7. Emberi talp vagy állatfej-alaku bütyök.

8. Idol- vagy edényláb

9. Két végén hegyesedő bütyök

10. Csillag alaku tárgy

Makkay János kutatásai alapján tudjuk, hogy a Vinca B koru telepeken fordul elő többnyire. ²³.

A leletanyag tartalmaz szakálhádi cserepeket is. Ezek szintén Vinca B korura datálják a telepet. Jelenlétük nem meglepő a középső neolitikumban rendkívül élénk volt a kapcsolat a Szakálhát csoport és a Vinca kultura között. Magán a névadó lelőhelyen is került elő szakálhádi cserép, köztük egy a csoportra nagyon jellemző edény és több arcos edény töredéke, egészen pontos analógiája a battonyai ásatásokon előkerülteknek. ²⁴. Sőt a Vinca kultura közvetítésével szakálhádi cserepek a Morava és Vardar völgyén keresztül eljutottak egészen Thesszáliáig / Otzaki, Argissza megula / ²⁵.

Kalicz N. felveti azt a lehetőséget, hogy a szakálhádi cserepek ilyen távoli előfordulása kapcsolatban állhat az obszidián-kereskedelemmel. ²⁶. Csókán barbationnal diszitett cserepek, szilmei bűgök, karcolt mintás töredékek, három arcos edény darabjai kerültek elő.

A Vinca C időszakban a telepen már a Tiszai kulturát találjuk. Ugyanez a helyzet az egész É-Bánátban. ^{26a}. A tiszai kultura erős D-i expanzióba kezd és elfoglalja a Vinca kultura telepeit.

M. Garašanin a Tisza-Maros- Aranka háromszögben elkülönített egy olyan lelőhelycsoportot, ahol tisztán jelentkezik a Tiszai kultura. Szerbkeresztur, Novi Kneževac, Crna Bara és Csóka tartozik ide. ²⁷.

B. Brukner kiterjesztette a kultura elterjedési területét a Jegrička alsó folyásáig Szerbkeresztur / Bajir I, /, Crna Bara, Csóka, Kneževac / Kamara Humka /, Matejski Brod, Žabalj-Nova Njive alapján. ²². Ezek az ún. Matejski Brod típusu tiszai telepek a Vinca D fázisáig élnek itt, ²⁹.

Meg kell említeni azonban, hogy a kultura elterjedését nem D-i terjeszkedés útján képzeljük el, mint pl. D. Srejevič, hanem a Szakálhát csoportból történt helyi fejlődéssel. Matejski Brodon Novo Miloševon, Sajan Kremenjakon megtalálható véleménye szerint a szakálhát-tiszai átmenet. Az ilyen jellegű lelőhelyek alapján elkülönít egy késő Szakálhát-Prototisza fázist az É-Bánát neolitikumának történetében. ³⁰.

A magyar kutatás korábban a Szakálhát csoport D-i határának a Marost tartotta. Kalicz N. szerint ez a csoport legbizonytalanabb határa; ma még teljes biztonsággal nem dönthető el, hogy a Marostól D-re megjelenő szakálhádi anyag önálló lelőhelyeket

jelent e, vagy csupán Vinča telepeken importot.^{31.}

Csókán a leletek kis számát tekintve nem számolhatunk önálló fázissal a telep életében.

A Tiszai kultúra leletei: 31. a.

1. Virágcserep formájú edények

A cserepek többsége ide sorolható.

Vörös vagy barna színűek mindig díszítettek. Általános a perem alatt átfurt bütyök.

2. Lapos tál

Durva, vastag falu, gyakran lapos bütyökkel ellátott.

3. Nagy tárolóedény

Vastag falu, rosszul égetett, vörös színű; kupos nyaku vagy enyhén kihajló peremű. Vállvonalán és nyakán gyakori a bütyök.

4. Sok hegyes és szögletes fül található a leletek között.

Barna vagy barnászörös, vékony falu edényekhez tartoznak.

5. Nagyon sok a hurkafül és a lapos bütyök

durva, vörös színű nagy edények tartozékai.

6. Ujjbenyomással tagolt borda

7. Magas oldalu tálak

Mindegyik típus pontos analógiáját megtaláljuk Hódmezővásárhely. Kökénydombon és Kiss-tanyán.^{32./}

Banner J. említi Csókáról származó Körös cserepeket.^{33./}

Nem biztos, hogy a lelőhelyük a Kremenják. Ha mégis az, akkor feltételezhető egy Körös telep a halmon.

Az említett cserepek: nádvéggel benyomkodott mintás töredék, barbotin, ujjbenyomással tagolt borda, hosszú nyaku idól, puttynyedények, állatfejes mécses töredéke. Csipettdíszes cserep hiányában azonban maga Banner H. sem tartja biztosan a kultúrába sorolhatónak ezeket.

Közülük az ujjbenyomással tagolt borda gyakori az anyagban, de ez a Tiszai kultúrában is ismert díszítés; a barbotin dísz itt a Szakálhát csoportra utal, a soros elrendezés bizonyítja.

Puttynyedény töredékei is előkerültek: anyaguk egyezik a Tiszai kultúra többi nagyméretű edényéével, tehát nem tartható Körösnek. Banner J. véleménye szerint a puttynyedény nem a Tiszai kultúra terméke, előfordul a korai Vinča anyagban, de jelen esetben döntő az anyag minősége. A többi említett cserepet nem találom a leletek között. A szerző megfigyelte, hogy más

tiszai lelőhelyen is előfordulnak Körös cserepek. Magyarázatát abban találta meg, hogy a Körös kultúra hanyatló fázisában még találkozott a Tiszai kultúrával. 33. a./D.^{34.} és M.^{35.} Garasanin Csókát a Starcevo lelőhelyek közt említi, csupán néhány cserép alapján. A Körös kultúra itteni megtelepedése azonban leletanyag hiányában nem bizonyítható.

Összefoglalás:

- I. A halom első lakója a Vinča kultúra népe volt. Korábbi megtelepedés nem bizonyítható.
- II. A telep Vinča rétege korábbi a Tiszai rétegnél, Vinča B. kora, amit a benne előforduló szakálhátú import is megerősít. Szoros kapcsolatokat mutat a Torma Zsófia-féle tordosi leletekkel, ezen keresztül a Maros melletti román lelőhelyekkel.
- III. A vinča C korszakban megszűnik a Vinča telep élete, a halmot a Tiszai kultúra foglalja el. Ugyanez a kép az É-Bánát többi telepén. A Pločnik időszakban a kultúra területe délebbre szorul, helyét a Tiszai kultúra foglalja el.
- IV, Csókán a Tiszai telep a kultúra életének első felében virágzik, nem éri meg a késői fázist jelentő Gorzsa csoportot.

J E G Y Z E T E K

1. MFM 2. sz. régi leltárkönyv 26. o.
2. uo. 29.
3. DUDÁS Gyula: Ujabb csókai leletekről AE X./1890/ 356-357.
4. GUBITZA Kálmán ásatása a csókai Kremeneyákon AE 1906. 446-448.
5. Történelmi és Régészeti Értesítő 1912.-Banner J. AAH 1960.
6. MÓRA F.: A csókai őstelepről Dolgozatok 1925. 18-25
7. MFM 2. sz. régi leltárkönyv 27.
8. MÓRA Dolg. 1925. 25.
9. BANNER J.: Móra F. levele Pósta Bélához MFMÉ 1956. 14.
10. BANNER J.: Alf. Int. Évk. I. 120.
- Az Alf. Tud. INT. régészeti feladatai
11. BANNER: The neolithic settlement on the Kremeneyák Hill at Csóka AAH XII. /1960/
12. BANNER: Régészeti kutatások Szegeden Dolg. 1936. 252.
13. BANNER: AAH 1960. 54.
14. KUTZIÁN Ida: Das Neolithikum in Ungarn Arch. Au. 1966. 264.
15. M. GARASININ: Hronologija vincanske grupe Ljubljana 1951. 182.
16. MFM 2. sz. régi leltárkönyv 27.
17. uo. 33.
18. BANNER: AAH 1960. 36.
19. 1. 10. sz. jegyzet
20. B. BRUKNER: Die Resultate des Studiums Über das Neolithikum im nordöstlichen Gebiet Jugoslawiens /Woiwodina/ Prágai konf. 1966. 404.
21. BRUKNER: Praistorija Vojvodine / Monumenta archaeologica 1./ Novi Sad 1974. 430.
22. D. SREJOVIC: Versuch einer historischen Wertung der Vinca-Gruppe Arch. Jug. IV. /1963./
23. a. Az egyes típusok analógiái:
 1. Csóka IV. 260.360. Vinča IV. 59. C. 74. b-c.
 - " " 46-175. " " 58. C. 72. f.
 - Tordos LXXXVII. 7., CXLIX. 13., CXL VIII.22.
 - " III. 161. Vinca IV. 51. C. 45.b., 57. C. 71.
 - Tordos LXXXIII. 10., LXXIX. 2.
 - " V. 27. " CL. 1., CLI. 1.
 - Vinča 57. C.68.c, 57.C. 71.

- Csóka IV. 260-360. Tordos LXXXIX.2. LXXXVIII.5.
LXXXVII. 17.
Vinca IV. 103. C.137.
- " " " Tordos LXXXVII.16., Botos/Brukner:
Praistorikja Vojvodine /
" V. 101. Tordos XC. 4.
" III. 39. Tordos XC. 4.
" VI. 16. Vinca 71. C. 88.
" III. 233. Vinca 105.C.131., 58.
2. VI. 265., 187-189. Vinca 55. C. 62.
Tordos CXLVII.7., XCVI.12., XCIV; 2.
3. Tordos XCIX. 9,10.
Aszód /Kalicz: Südliche...XX. e./
4. Varos /Benac 42.BRGK 1961. 6. tábla/
5. " II. 233. Tordos XCI. 5.
Vinca 51. C. 45,1, 52.C.53
7.9. " 119.C.155., 71. C. 88.
Tordos CXLIV.4., CXLIV.10.
Vinca 77.C.96.a.
Bogojevo-Donja Suma /Brukner: Praistorija
Vojvodine/
8. Tordos CXLII. 21,23,24., XCIX.1.
Vinca I. 101.b., 102. b.
23. MAKKAY J.: A Vinca kultura sajátos agyagtárgy Alba Regia 1968-
69. 21.
24. VASIC: Preistoriska Vinca II. 84.a-d kép, 108-109.tábla 27.
tábla, IV. 76. kép, 31. tábla 74 d. kép
25. KALICZ: Südliche Beziehungen im Neolithikum des südlichen
Donaubeckens Evolution und Revolution im Alten Ori-
ent und in Europa c. kötetben 153.
26. uo. 154.
- 26.a. Epoyue préhistorique et protohistorique en Yougoslavie
Beograd 1971-UISPP-VIIIe congres c. kötetben Alojz Benac-
M. Garasanin: Néolithique - térképmelléklet.
27. M. GARASANIN: Die Theiss-Kultur im jugoslawischen Banat
33. BRGK 1943-50. 125-133.
28. BRUKNER: Praistorija...435.
29. BRUKNER: Die Resultate...404.
30. BRUKNER: Praistorija...434.

31. KALICZ: Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene Bp. 1977. 85.
32. Ahalógiák Kőkenydombról és Kiss-tanyaáról:
 1. AE 1949. IV. tábla 1., VIII. 1,2.
 2. AE 1949. VII.5..VIII. 5.
 3. Dolg. XIX.1,3,6, XIV. 13. AE 1949, III.8.
 4. Dolg. 1930..XII. 9,10,3,17, XI. 8. IX. 2.
 6. AE 1949. IX. 35,36.
 7. Dolg. 1933-34, IV, 1-3.
33. BANNER: AAH 1960. 53. 33. a. uo.
34. Draga GARASANIN: Starcevska kultura Ljubljana 1954. 41.
35. Milutin GARASANIN: Arheolska nalazista u Srbij Beograd 1951. 246.

1. A Vinca-Tordos kultúra elterjedése Jugoszláviában A. Benac és M. Garasanin nyomán.
2. A Tiszai kultúra határai Jugoszláviában B. Brukner szerint.
- 3.4,. A csókai leletek analógiái
5. A Tiszai kultúra leletei

KÁLLAY MÁRIA

Hozzajegyzések a Csongrád megyei bronz kardok kronológiai-típológiai kérdéseihez, különös tekintettel a Boiu típusu kardra

A Kárpát-medence bronz leleteinek, ezen belül bronz kardjainak korszerű összefoglaló és értékelő elemzése, kronológiai- tipológiai problémáinak feldolgozása még csak nemrég kezdődött el.¹ A szakirodalomból Mozsolics A. néhány művében tárgyalt leleteken kívül² csak a depotleletekben³ előkerült bronz kardok ismeretesek. A régóta a muzeumokban levő, depot- vagy szórványleletként előkerült leletek ismertetésére, még kevésbé értékelésükre eddig - néhány kivételtől eltekintve⁴ - nem került sor. Addig azonban, amíg valamennyi, a muzeumokban található kardot nem közölték, nem is kerülhet sor a korszerű összefoglalásra.

Dolgozatomban néhány, a Csongrád megyei muzeumokban³ levő bronz kardot⁶ ismertetek, majd részletesen foglalkozom a Sauerbrunn-Boiu/-Keszthely/ körhöz sorolható leletekkel.

1. Szeged-Tiszameder.⁷ Trapéz alakú markolatlapján a meglevő hat nittszeg között található a Sauerbrunnkörre jellemző diszítés: koncentrikus körök, ill. azokat megszakító sűrű vízszintes vonalak; a koncentrikus körök alul nyitottak, ezt vízszintesekből álló, zezzug vonalakkal megszakított szalag zárja le. Ez alatt négy sraffrozott háromszög található. A pengét három-három bevéssett vonal disziti. A penge a felső harmadban szélesedik ki, de az átlagosnál valamivel lentebb. A markolatlap a pengébe való átmenetnél erősen összeszűkül. Esetleg markolatnyulványos kardról van szó, a nyulvány azonban letört. H.: 54,8 cm.⁸

Boiu / IB osztály/ típusú kard; Reinecke B₂ periódusra jellemző.

2. Szolnok-Repülőtér ?⁹ Markolata töredékes. A peremes nyulványokon két a markolatlapon négy szegecslyuk található. A kard a markolatlap alatt összeszűkül, erősebben mint az azonos típusba sorolható kisteleki kard. A penge élei egyenesek és párhuzamosak. Az alsó szegecslyukaktól kiindulva a penge éleivel párhuzamosan két-két vonal fut a penge hegyéig. H.: 64,8 cm

Nenzigeni típusú kard. Közelebbi analógiájaként említhető az olcsvaapáti lelőhelyről származó kard lo.

Hampel J. is közöl az aranyosi kincsből egy hasonló példányt.¹¹ Távolabbi párhuzamként említhető egy romániai¹² és egy németországi¹³ kard.

Datálása Mozsolics A. ill. Cowen alapján: B IV.,
Reinecke BD-Ha A.

3. Kistelek¹⁴ A markolatnyulvány részben letört, vége ivelt lehetett. A nyulvány közepén enyhén kihajlik, rajta három nagyobb és két kisebb, a markolatlapon négy szegecslyuk található. Perem csak a nyulványon található. A markolat alatt, a pengébe való átmenet csak kissé szűkül össze. A penge élei egyenesek és párhuzamosak. Az élekkel párhuzamosan egy-egy bekarcolt vonal fut. H.: 57,7 cm.¹⁵

Nenzingeri típus. Magyarországról nem találtam hozzá analógiát. Párhuzamaként három kard sorolható fel: a Dražna de Jos¹⁶, Topolnica¹⁷, Krenovice 18 lelőhelyekről származó leletek. Az előző karddal megegyezően a B IV. /Mozsolics A. alapján/, ill. a Reinecke BD-Ha A periódusba sorolhatjuk.

4. Hódmezővásárhely-Batida.¹⁹ Az ivelt, kihajló markolatnyulványon négy, a markolatlapon szintén négy szegecslyuk található. A markolat téglalap alaku nyulványban végződik. A markolatlap kiszélesedik, majd hirtelen elkeskenyedve megy át a pengébe. Az éllel párhuzamosan futó egy-egy vonal díszíti a pengét. H.: 73,5 cm.²⁰

Erbenheimi típus. Közeleli párhuzamát találjuk meg egy hajduböszörményi²¹ és egy Budapest-Duna²² lelőhelyű kardban. Bár a hajduböszörményi példányon erős középborca van, a kard formáját tekintve, kapcsolódik a batidai kardhoz.

Cowen alapján, aki részletesen foglalkozott ezzel típusal, a kardot a Ha A periódusba helyezhetjük 23.

Cowen szerint az e típusba sorolható kardok hossza 745 és 645 mm között változik. Ennek alapján a batidai kardot e típuson belül is a hosszabb darabok közé oszthatjuk be. Ugyan csak Cowen állapítja meg a Budapest-Duna /Margitsziget/ lelőhelyű kadról, hogy azon egy teljesen kifejlett Erbenheim-markolat kapcsolódik egy korábbi hagyományhoz, az egyenes pengéhez. Legalábbis tipológiailag az erbenheimi típus közvetlen előzményének tekinti 24.

5. Hódmezővásárhely-Kutvölgy melletti tarák.²⁵

A markolatnyulvány egyenes, két széle erősen kihajlik. A nyulvány közepén erősen kidomborodik, rajta hat szegecs, a markolatlapon szintén hat szegecslyuk van. A markolatlap

erősen elkeskenyedve ricassoban folytatódik. A penge levél alakú, alsó harmadában a legszélesebb.

Itt két vastagabb és 11 vékony párhuzamos vonal disziti. A kard hegye letört. H.: 70 cm.²⁶

Tipológiai meghatározása nehézségekbe ütközik. Markolata töredékesnek tartható, markolatvégződése /ld. előbbi típus/ ugyanis valószínűleg letörött. A kard egésze, valamint részeinek /markolatnyulvány, penge/ formája az erbenheimi típusra utalnak. S noha Banner J. az analógiák alapján a hárombordás markolattal ellátott kardokhoz kapcsolja²⁷, valószínűbbnek tartható az erbenheimi típushoz való sorolás.

Magyarországról hasonló kardot csak egyet említhetünk, a Pfeiffer-gyűjteményből, ez is csak valószínűleg magyarországi eredetű²⁸. A többi hasonló példány Németországból származik: Bingen²⁹, Wollmesheim³⁰, Erbenheim¹¹ lelőhelyekről.

Kronológiailag a Ha A periódusba tartozik-

6. Szőreg C. Szórvány a temető területéről³².

Markolatnyulványa töredékes, csak egy szegecslyuk maradt meg. A markolatlapon négy szegecslyuk van. Perem mind a nyulványon, mind a markolatlapon található. A markolatlap a pengébe erős összeszűküléssel megy át. A pengén kissé sz. leledő borda fut csaknem a penge hegyéig. H.: 51,7 cm.

Tipusba való besorolása kérdéses. Magyarországi leletek közül esetleg összevethető egy egereskei³³ lelettel, bár ennek az átmetSZete laposabb, de a penge formája hasonló. Ugyancsak a penge, valamint a kard hosszúsága alapján hasonlítható össze néhány, a hemigkofen³⁴, ill. a letteni³⁵ típusba tartozó karddal.

Cowen vizsgálatai bebizonyították, hogy ezeket a típusokat a Ha A periódusban használták. 36

7. Ismeretlen lelőhely³⁷ Markolata töredékes.

A nyulványon egy, a markolatlapon két szegecslyuk található. A markolatlap nem lekerekített, hanem V alakú. A penge levéformájú, középen borda fut végig. Hegye letörött, lecsiszolták. H.: 53,8 cm.

Tipológiai meghatározását nem tudtam elvégezni. A markolatlap és a penge alakja alapján néhány analógia említhető: Nyergesujfalu-Duna lelőhelyű kardok³⁸, a hajduböszörményi kard³⁹, német területről pedig Pohlsbergből⁴⁰.

Mivel a levél alaku pengével ellátott kardok a Ha A periódusra jellemzőek - legalábbis német területen - valószínűnek tartható, hogy ez a kard is a Ha A periódusba tartozik.

8. Alattyán. ⁴¹ A markolatvég /Knauf/ kiszélesedik, a perem itt teljesen ellaposodik. Az enyhén ívelt markolatnyulványon magas perem található, közepén egy szegecslyukkal. A markolatlap lekerekített, rajta négy szegecslyuk. Pengéje levélalakú, közepén kissé kiemelkedő borda van. H.: 47,3 cm.

Valószínűnek tartható, hogy ez a lelet azonos a Hild Viktor naplójában szereplő A attyán-Feketehalom lelőhelyről származó karddal.⁴²

Stanczik I. az Unip-Uriu típusba sorolja a ennek megfelelően hoz analógiákat⁴³. A penge levél alakja miatt azonban ez nem tartható valószínűnek, mivel az Unip-Uriu típusra az egyenes, párhuzamos élő kardok a jellemzőek⁴⁴.

Pontos analógiáját nem találtam. A penge levél alakja alapján a Ha A periódusba sorolható.

9. Szolnok-Repülőtér. ⁴⁵ Markolata letört, csak a markolatlap marad meg részben. Négy szegecslyuk található rajta. A markolatlap erősen összehúzó, így megy át a pengébe. A penge levél alakú, rajta enyhén kiszélesedő, lapos borda található. H.: 40,6 cm.

Tipológiai meghatározását nem tudtam elvégezni. Analógiát nem találtam.

10. Szentes-Kaján. ⁴⁶ A csését a gomb mellett átlukasztották. A gombot a kétszer négy párhuzamos vonal osztja négy részre. A markolatot díszítő bordákon függőleges és fede vonalcsoportok váltják egymást. A bordák közötti teret körkörös díszítés tölti ki. A markolatlapon egy-egy nittszeg van. A levél alaku penge éleivel párhuzamosan egy-egy vonal fut. H.: 62 cm, a markolatgomb átmérője: 6,4 cm.

Csésés markolatu kard. A Ha A⁴⁷, ill. a B VI.⁴⁸ periódusra keltezhető.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a megye muzeumaiban található kardok a Reinecke B₂ periódustól a Ha A periódusig terjedő időszak leletei. E néhány lelet is azt mutatja, hogy időben előre haladva a kardok használata egyre szélesebb körben terjed el, s így mind több kard kerül elő egy-egy időszakból.

Tipológiai besorolásukat megnehezítette a hazai kutatásnak a bevezetőben már említett hiányossága. Az egyes típusok meghatározását az elsősorban német területeken végzett korábbi és újabb vizsgálatok alapján tudtam elvégezni. Ahhoz azonban, hogy a Kárpát-medence bronz kardjainak pontosabb meghatározása elvégezhető legyen, több olyan lelet szükséges, amelynek leletkörülményei ismertek, s amelyekben a többi lelet alapján lehetővé válik egy pontosabb krónológiai besorolás is.

A fentebb ismertetett kardok közül csak a Sauerbrunn-Boiu /-Keszthely/ családba tartozó Szeged-Tiszameder lelőhelyről származó kard képez kivételt; az e típusba tartozó kardok a múlt század végétől többször kerültek az érdeklődés előterébe, s így e korai kardok összefoglaló feldolgozásával több kutató is foglalkozott.

A múlt század második felében egymás után kerültek elő olyan szokatlan alaku bronzkardok, amelyek pengéje a felső harmadban szélesedik ki, s amelyeknek markolatlapját is diszítették. Közülük csak egy példány származik sirből, a többi szórvány. A keszthelyi sirban a kardon kívül egy pecsétfejű tűt is találtak.⁴⁹ amit akkor Reinecke⁵⁰ kronológiai rendszerében a BA₂ periódushoz sorolt. A kutatás azóta bebizonyította, hogy atütípus a Közép-Duna medencei halomsíros kultúra korai szakaszára jellemző, a B₂ periódusra⁵¹. Sokáig az ebbe a formakörbe tartozó kardokat a keszthelyi lelet alapján Keszthely-tipusként írták le.⁵²

Az első összefoglalás⁵³ Peake munkája volt⁵⁴, ahol az "A típusba" sorolta be, s helyesen, a peremes markolatu kardok fejlődési sorának az elejére helyezte ezt a típust. 1931-ben Reinecke⁵⁵ tanulmányozta a markolatnyulványos

kardokat, s a korai dél-német halomsíros bronzkorba osztotta be a Sauerbrunn-Boiu formájú pengéket.

Az első jelentősebb publikáció Nestor⁵⁶ nevéhez fűződik. Egy Erdélyből, Boiu lelőhelyről származó, korábban figyelmen kívül hagyott darab kapcsán foglalkozott mélyrehatóan ezzel a típussal. A vizsgát darabok körét kiszélesítette, 27 darabot tárgyalt. A legjelentősebb tény e mában az anyag kettéválasztása Boiu és Sauerbrunn típusra a markolatnyulvány megléte, vagy hiánya alapján. Vitatta, hogy a keszthelyi kard alkalmas lenne arra, hogy egy egész tör és kard családot nevezzenek el róla, mivel az forma és minta alapján nem a tiszta típust testesíti meg. Javasolta, szüntessék meg ezt az elnevezést; helyette ajánlotta a Császártöltés-Boiu és Sauerbrunn típus nevet. A sauerbrunn típust a kelet-alpi területen lezajlott fejlődés eredményének tartotta, s alapjút a trianguláris török képezhették. A Boiu típus szerint a Sauerbrunn típus keveredése a Povegliano II-Joseva markolatnyulványos kardokkal, a mintát pedig helyi önálló elemnek tekintette. Akét típust egyidejűnek tartotta. A Boiu lelőhelyről származó kardot a Wietenberg kultúra népességének tulajdonította.

Ugyanebben az időben Willvonseder 57. az osztrák középső bronzkorról írt összefoglalásában foglalkozott ezzel a típussal, de - noha Nestorral kapcsolatban állt, s így valószínűleg ismerte a Boiu-i kardot - még egységes anyagként kezelte ezeket a kardokat. Willvonseder 25 darabot vizsgált, egyetlen kritériumként a penge jellegzetes kiszélesedését alkalmazva. Megállapítja, hogy e kardok a megfelelő törökből a pengék meghosszabbodásával alakultak ki. Magyarországon keresi eredetüket, s a Rinecke B₂-be datálja.

Holste, majd Müller-Karpe publikációi a hochstadti kardról képviselik a következő állomásokat. Müller-Karpe⁵⁸ Nestorral egyetértve a kelet-alpi területet jelöli meg a Sauerbrunn típusu hochstadti kard előállítási helyeként, valamint kiemeli a kor bronzkori trianguláris töröknek a Sauerbrunn típusra gyakorolt hatását.

1951-ben Sprockhoff⁵⁹ a fahrenheiti kard kapcsán azt írja, hogy az előkép Nyugat-Magyarországtól, amely a hazája lehetett, az északi körig eljutott.

Holste 60 egyik posztumusz munkájának függelékében 13 Boiu és 12 Sauerbrunn típusu kardot jegyeztek fel.

s noha kihagyások felfedezhetők, de a térkép az anyag bővítése jelentős hozzájárulás az irodalomhoz. Sajnos a szövegben azonban egyik típust sem tárgyalja.

Az eddigi eredmények hatására olyan keresés indult Ausztria, Magyarország, s főleg Észak-Olaszország múzeumaiban, amelynek eredményeként eddig ismeretlen kardok kerültek elő, s ezeket publikálták. Ennek során vált ismertté a Tiszamederből származó szegedi kard is.

A kutatás következő, harmadik szakaszában négy kutató munkásságával kell foglalkoznunk.

Az említett kereső-kutató munkában elsőként Foltiny I.⁶¹ nevét említhetjük, aki körutja során több ismeretlen leletet gyűjtött össze és publikált, ill. a már ismert kardokról készített pontosabb rajzokat.

Foltiny I. legutóbbi munkájában már következetesen szétválasztva az anyagot Boiu és Sauerbrunn típusra, összesen 55 kardot említ.

Az eddigi legalaposabb, legkorszerűbb elemzést Cowen végezte el⁶². A kutatások addigi eredményeinek összefoglalása után megadta az egyes típusok pontos definícióját, majd ennek alapján részletesen elemezte a Sauerbrunn ill. a Boiu típusu kardokat, azok formai és díszítésbeli sajátosságait, osztályozta a Boiu típusu kardokat, vizsgálta földrajzi eloszlásukat. Kitért a korábban ehhez a körhöz sorolt különböző típusokra /Povegliano II.-Joseva, Zombor-Szomolány típusok/. Elemezte eredetük, kialakulásuk problematikáját.

Hänsel⁶³ a kárpát-medencei középső bronzkor kronológiájáról írt könyvében röviden foglalkozik a Sauerbrunn-Boiu típusu kardokkal is. A Boiu típust, mint a legrégebb markolatnyulványos kardokat kapcsolatba hozza a Görögországtól Romániáig elterjedt vivókard-pengékkel. Kronológiai rendszerében a Közép-dunai bronzkor általános jelenségeként értékeli a típust /R A₃-C₁/, anélkül azonban, hogy ezeket a formákat a viszonylag hosszú időszakon belül kronológiailag differenciálni lehetne.

Eredetüket tekintve nem tartja valószínűnek, hogy a Boiutípus hazája Észak-Olaszország lett volna.

A magyar kutatásban csak Mozsolics Amáliát⁶⁴ említhetjük, aki a hazánkban ujabban előkerült leletek publikálása, ill.

a depothorizontok leletanyagának kronológiai-tipológiai elemzése kapcsán e témával foglalkozott. Egyik legfontosabb megállapítása, hogy a halomsiros népességhez köthetők ezek a kardok: tehát már nemcsak a korukat határozza meg, hanem népességhez is köti.

A jelenleg rendelkezésre álló anyag alapján a következőket állapíthatjuk meg.

A Sauerbrunn-Boiu/-Keszthely/ körbe sorolható kardok közös jellemzője⁶⁵: a penge a felső harmadban szélesedik ki, és pengének ezt a részét bevésített vonalkötegek díszítik. Ez utóbbi alapján állapítható meg az is, hogy ebbe a csoportba sorolhatók-e egy kard, ha a kiszélesedés nem hangsúlyozott, vagy a penge élei megremgálódtak. Az ebbe a családba tartozó kardok két típusra bonthatók.:

a. A Sauerbeunn tipushoz⁶⁶ tartoznak a markolatnyulvánnyal nem rendelkező, a markolatlapon körbe komponált mintával díszített kardok.

b. A Boiu típust⁶⁷ az előzőtől elsősorban a markolatnyulvány léte különbözteti meg, függetlenül attól, hogy kiterjed-e az a markolat teljes hosszára, avagy nem; a fejlett darabokra jellemző az iker-csigavonal motívum is.

A Sauerbrunn, ill. a témánkat elsődlegesen érintő Boiu típusú kardok osztályozására két kísérlet történt.⁶⁸ Foltiny I. az általa Boiu-Keszthely típusnak nevezett kardokat a markolaton meglevő vagy hiányzó perem alapján⁶⁹ két csoportra osztja. Ez a felosztás egyoldalúan tipológiai alapon érvényes, de nem viszi előbbre a kutatást.

Cowen ugyanezen típuson belül két osztályt különít el, az elsőt belül pedig két alosztályt. Az Ia osztályba⁷⁰ azok a kardok tartoznak, amelyek markolatnyulványa még nem terjed ki a markolat teljes hosszára, a meghosszabbított háromszög vagy trapéz alakjuk van. Három darabot sorol ide. Valamennyinél a nyulvány vége letörött, egyiknek sincs meg az eredeti csúcsa. Mindhárom meglehetősen rövid fegyver.

Az Ib osztály⁷¹ markolatnyulványa a markolat egész szélességére kiterjed, de hosszúságban nem ér tovább a markolat felénél.

Az ebbe az alosztályba tartozó kardokon a markolatlap szélesebb, de még nagy számú szegecslyukat használtak a markolat rögzítéséhez. Ezekre a Sauerbrunn-diszítés a jellemző. Tisztán átmeneti daraboknak tekinti ezeket a Sauerbrunn és a teljesen kifejlődött Boiu típus között. Feltételesen a szegedi kardot is ebben az alosztályba osztja be Cowen⁷².

A szegedi kard kapcsán itt kell megemlítenünk néhány vizsgálatával kapcsolatos problémát. A szegedi kardnak három olyan jellegzetessége van, amelyben különbözik az I. osztály, ill. az Ib alosztály többi kardjától: a markolatlap alakja, rajta a szegecslyukak szokatlan elhelyezése, s végül a penge alakja. A markolatlap leginkább a trapéz alakú markolatlappal ellátott törökre⁷³ emlékeztet. Ezeken azonban általában négy-olykor kettő -- szegecslyuk található. Szokatlan a szegedi kardon annak a két-két szegecslyuknak az elhelyezése, amelyek a markolatlap összekülésénél találhatók. Sem a trapéz alakú markolatlappal ellátott török között, sem máshol nem találtam ehhez hasonló elrendezést. A penge annyiban különbözi a típus többi példányától, hogy nem a felső harmadban, hanem valamivel lentebb szélesedik ki. Mindezek alapján a legközelebbi analógia - a diszítés alapján - a pozsonyi⁷⁴, valamint a neufeldi⁷⁵, a donawitzai⁷⁶ kard; a penge alakja pedig leginkább egy casieri⁷⁷ példányhoz hasonlít.

A Cowen s érinti II. osztályba⁷⁸ azok a fegyverek tartoznak, amelyeknél a Boiu típus kifejlett vagy kalsz-szikus formájában a markolatnyulvány a markolat teljes hosszára kiterjed. Ezen belül elkülöníthetjük a perem nélküli és a peremes markolatnyulvánnyal ellátott kardokat. Két diszitetlen példány kivételével valamennyit iker-csigavonal motívum diszíti.

A kardok 25 %-a folyóból származik; az ismert kardok 15 %-a a Dunából és a Tiszából. Folyóba kerülésükre számos magyarázat található: lehet fegyveráldozat, de partomlás, véletlen, stb. következtében is kerülhettek folyóba. Mindenesetre igen érdekes maga a tény. A kardok jelentős

része szórványkét került elő, s csak igen kis százaléka származik sirből, ill. olyan leletkörülményekből, amelyek kronológiai helyzetük meghatározására alkalmasak lennének. Depotból egyetlen ilyen típusu kard sem került elő⁷⁹.

Az első kardok kialakulását többen /pl. Willvonseder, Cowen/ a törpenge meghosszabbításával magyarázzák.

ABoiu tipussal kapcsolatban már korábban felvetődött a mykéney vivőtörpengékkel való rokonság kérdése⁸⁰.

Több kutató megkísérlete ebből a családból levezetni a későbbi markolatnyulványos kardokat. Cowen és Mozsolics A.⁸¹ azonban utaltak arra, hogy nem annyira prototípusról kell beszélni, mint inkább egyes technikai részletek megőrzéséről.

E fegyverek használatának korát illetően a kutatók többsége megegyzik abban, hogy a kardok gyártása a Reinecke B periódusban⁸² kezdődik, bár abban már nem értenek egyet, hogy a B₁ vagy B₂ szakaszban kezdődött-e használatuk. Kivételt képez ez alól Hänsel⁸³, aki mindkét típust egy igen hosszú időszak általános jelenségeként értékeli /Reinecke A₃-C₁/. Ez a hosszú időszak azonban nem fogadható el, mert a kor meghatározó készthelyi pecsétfejű tü leghamarabb a Reinecke B₂-ben jelenik meg a Kárpát-medencében; az eddig itt ismeretlen nyújtott csontvázak. kőlap-borításos temetkezés szintén a B₂ utáni időszakra jellemző. Nem jelenti a készthelyi sir túlértékelését, ha biztos fogódzónak tekintjük ezt az új temetkezési módot és a sir mellékletét.

A kardok használatával kapcsolatban vita folyik arról, hogy a két típus egykoru-e vagy sem. Nestor⁸⁴ még az egykorúság mellett foglal állást, de Foltiny⁸⁵ és Cown⁸⁶ már azt állapítja meg, hogy a Sauerbrunn típus részben megelőzi a Boiu típust.

A legvalószínűbb - legalábbis a kárpát-medencei anyagra vonatkozóan - Mozsolics A. véleménye. E kardok korát közvetlenül a koszideri szint /B IIIb./utáni időszakra⁸⁷ teszi, a legkorábbi halomsiros népesség hagyatékának tekinti. Ezek a típusok a forrói szintben /B IVa./ már nem fordulnak elő. Ezeket a Sprockhoff Ia és Ib típusok, valamint a nyolcszögletű markolattal ellátott kardok váltják fel. A lelőhelytérképek alapján Mozsolics A. megállapítja, hogy a Sauerbrunn-Boiu-Készthely típusu kardok a jalomsiros népesség előrenyomulá-

sának utvonalát ⁸⁸ jelzik, s így az észka-itáliai leletek is ezt bizonyítják, s nem a padanai síkságon letelepült menekülő dunavölgyi lakosság hagyatéka, amint az Peroni feltételezte.

Mindezek alapján ⁸⁹ tehát megállapítható, hogy a kutatás igen sokrétűen foglalkozott a kardok problematikájával, s többnyire igyekeztek, - különösen Cowen - a kardokkal kapcsolatosan valamennyi kérdésre választ találni. Ennek ellenére meg nyugtatóan és véglegesen még nem tisztázódtak e kérdések éppen a jól datálható leletek és a kialakulás, elterjedés, stb. megmagyarázását lehetővé tevő leletegyüttesek hiánya miatt.

Továbbra sem tisztázott például, hogy az egyes típusok kialakulásában tulajdoníthatunk-e szerepet, s ha igen, milyen szerepet az égei vivótöröknek. Kérdés, gondolhatunk-e arra, hogy a mykénei vivótörök hatottak e területeken /Tehát Romániától Ausztriáig és Észak-Olaszországig/ s önálló fejlődési utat járt be mindkét típus. De valószínűbb, hogy ez/ vagyis az égei példa/ és a belső szükségletek egyaránt hatottak, mégpedig abba az irányba, hogy a török meghosszabbításával egy olyan fegyvert hozzanak létre, amely az adott nép számára kedvezőbb kimenetelű harcot eredményezhez, s ehhez az égei kardok csak példaként szolgáltak.

Felvetődik a kérdés, magyarázható-e a Boiu típus nagy területen való elterjedése a markolat rögzítési módjának biztonságosabbá válásával. Tehát a Sauerbrunntípus valóban egy korábbi forma lenne- ez ma már bizonyítottnak látszik, -, s azért nem terjedhetett el olyan nagy területen, mert használata még nem volt eléggé biztonságos, s maga a forma is csak a tágabb értelemben vett kialakulás első stádiumában volt.

Ha elfogadjuk Mozsolics A. véleményét, vagyis a halomsiros népségnek tulajdonítjuk e kardokat, s figyelembe vesszük a két típus közötti időbeli különbséget, valamint földrazi eloszlásukat, felvetődik a kérdés: hem arról van-e szó, hogy a két, végeredményben különböző típus egyben két különböző halomsiros hullámot jelent, vagy pedig egyszerűen arról van szó, hogy a markolatnyulvány megjelenésével egyidőben a

mykenei körrel kapcsolatot mutató diszitést kezdik alkalmazni.

Ahhoz, hogy az e kardok kapcsán felmerülő vitás kérdésekre választ találjunk, olyan újabb leletekre van szükség, amelyek leletkörülményei értékelhetőek és lehetővé teszik a tisztázást.

J E G Y Z E T E K

1. MOZSOLICS Bronzefunde.....; Mozsolics Bronze und Goldfunde...
2. ld. 1. jegyzet; valamint MOZSOLICS 1968, 61-66.; MOZSOLICS 1972. 188-205.; MOZSOLICS 1975, 3-24.;
3. BÁNDI G., Az ebergőci koravaskori kincslelet. Arch.Ért. 89/1962/ 77-83.; BENNER 1944-45, 29-35.; JÓSA A.-KEMENCZEI T., Bronzkori halmazeletek, JAMÉ VI./ 965/ 19-45.; ROSKA M., A drági csészésmarkolatú bronzkard. Arch. Ért. 87 /1960/ 205-206.
4. Id. 3 jegyzet.
5. Móra Ferenc Múzeum Szeged, Tornyai János Múzeum Hódmezővásárhely, Koszta József múzeum Szentes.
6. Dolgozatomban csak a legalább 3/4 részbe ép példányokkal foglalkozom.
7. Móra Ferenc Múzeum Szeged Ltsz. 53.19.1., 1928.nov. 15-én Utartak Antal halász emelte ki a Tiszából - a leltárkönyvi bejegyzés szerint. /FOLTINY 1963, 277. szerint "Utastik"/ Közölve még FOLTINY 1964., 248.; COWEN 1966. 284.; H. J. HUNDT, Donauländische Einflüsse in der frühen Bronzezeit Norditaliens. Preist.Alp. 10/1974/ 143-178., 23. ábra 2.
8. Részletes tárgyalását ld. alább
9. Móra Ferenc Múzeum Szeged, Ltsz. 53.117.39. A leltárkönyvi bejegyzés bizonytalan. Közöletlen.
10. MOZSOLICS Bronze und Goldfunde... 34. t. 1.
11. HAMPEL III. CCXVI.t. 2.; Arch.Ért. 15/1895/ 194.; I.t. 2.
12. Nagyszeben /Sibiu - Gusterita/ lelőhelyről: ALEXANDRESCU 1966, XIV. t. 2.
13. Memmelsdorf /Bamberg/: COWEN 1955, 5. t. 3.; 1. kép.
14. Koszta József Múzeum Szentes. Ltsz. 54.111.1., régi ltsz. 23/1929. A régi leltárkönyvi bejegyzés alapján leletkörülményeiről csak annyi állapítható meg, hogy Hős /?/ Sándor ref. tanító ajándéka.

15. Közöletlen.
16. PETRESCU-DIMBOVITA, M., Depozitele de bronzuri din Romania. Bucuresti 1977. 216., 92. t. 5.
17. JOVANOVIĆ, STARINAR XXI /1970/ 1.t. 3.
18. FURMANEK V., Slov. Arch. XXI. /1973/ 33. t. 16.
19. Tornyai János Múzeum Hódmezővásárhely Ltsz. 370.73.3.1.
A Gimnázium régi gyűjtésének anyagából származik.
20. Közölve BANNER 1944.-45, 11.t. 1.
21. HAMPEL II. CLXVII. t. 1a.
22. JÓSA A. Arch. Ért. /1893/ 168., 6 kép; Hampel III. CXCVII. t. 6., COWEN 1955., 5. kép 1./ Itt Bp. Margitsziget
. lelőhelyként szerepel/
23. COWEN 1955. 76.
24. Id. a 23. jegyzetet.
25. Tornyai János Múzeum Hódmezővásárhely. Ltsz. 73.27.1.
26. Közölve BANNER 1944-45, XI. t. 5. Valószínűleg zárt
leletből származik a kard. BANNER J. megállapítása alap-
ján Imre Károly tanyájáról került a gyűjteménybe, a le-
let, amelyhez a kardon kívül két tokos balta és egy öntő-
rög tartozott.
27. BANNER 1944-45, 30.
28. HAMPEL II. CLXXX. t. 7.
29. Schauer 1971, 74. t. 499.
30. Müller-Karpe, H., Röm.-Germ. Forschungen 22. 1959. 208.
A. tábla 1.; GIMBUTAS M., Bronze Age Cultures in Central
and Eastern Europe. The Hague, 1965. 108. kép 1.
31. COWEN 1955. 4. kép 1.
32. Móra Ferenc Múzeum Szeged, Ltsz. 56.3.5. Móra Ferenc
ásatásából. Közölve Foltiny I., A szőregi bronzkori
temető. Dolgozatok XVII /1941./ 1-89., XXIV. 6. 13.
33. HAMPEL II. CLXXI. t. 4.
34. Ism. lelőhelyről származó kard: Schauer 1971, 74.t.
749.; Doppard: COWEN 1955, 8.t. 4.; Ertvelde: COWEN
1955, 8.t. 6. - bár ez utóbbi két kard csak feltételeesen
sorolható ide.

35. Birsfelden: COWEN 1955. 7.t. 5.; Schauer 1971, 74. t. 295.; Mönlas: COWEN 1955, 7. t. 2., Schauer 1971, 74. t. 297.; Letten: COWEN 1955, 7.t. 3., Schauer 1971, 74. t. 296-
36. COWEN 1955, 79-80.
37. Móra Ferenc Múzeum Szeged Ltsz. 53.236.13. Azonosíthatatlan lelőhely.
38. MOZSOLICS 1975. 14-16, 5. kép 2., 6 kép 1-2.
39. HAMPEL I. XX. t. 2.; REINECKE, P., Arch.Ért. 19. / 1899/ 321., II.t. 7./
40. POHLBERG-LATDORF /Anhalt/: Sprockhoff, E., Röm.-Germ. Forschungen V. /1931/ 20. t.
41. Móra Ferenc Múzeum Szeged, Ltsz. 53.225.1. A kardon "Alattyán 1903" szerpel.
42. Szolnok megyei régészeti adatok Hild Viktor jegyzetéből. Összeállította: STANCZIK Ilona. Szolnok 1975. 65.
43. Uo. 223., 50. jegyzet
44. Alexandrescu 1966, 131.
45. Móra Ferenc Múzeum Szeged, Ltsz. 53.117.40. Bizonytalan leltárkönyvi bejegyzés.
46. Koszta József Múzeum Szentes. Ltsz. 55-75.1. Ruzs-Molnár Lajos ajándéka. Leletkörülményeit nem ismerjük.
47. JÓSA A. - KEMENCZEI T., i. m. 40.
48. MOZSOLICS 1973, 14.
49. LIPP V., Arch.Ért. 5 /1885/ 370-372.
50. Reinecke, P., Arch. Ért. 19/1899/ 242-244.
51. VILLVONSEDER, 1937, 113, 116; Torbrügge, W., BRCK 41 /1960/ 38-40
52. HAMPEL I. XX. t. 4., 6., 10., Hampel II. CXXXIV. t. 3., CLXXVI. t. 1-la., CLXXX.t. 11.
53. Az alább következő részletesebb kutatástörténetet azért tartotam szükségesnek, mivel itt a kardok kapcsán felmerülő több olyan problémát ismertetek, amelyet a szerzők érintettek, s amelyről a következő részben nem lesz szó. Ott ugyanis csak a legfontosabb megállapításokra térek ki.

54. PEAKE, The Bronze Age and the Celtic World. in Cowen 1966, 265. 2. jegyzet. A művet sajnos nem tudtam elérni.
55. REINECKE, P., Zur Geschichte der Griffzungenschwerter. Germania 15 /1931/ 217-221.
56. NESTOR 1937. 209-214.
57. VILLVONSEDER 1937.
58. MÜLLER-KARPE, H., Frühe südheßische Griffplattenschwerter. Hessische Funde 1949. 24-27.
59. Sprockhoff, E., Fremdlinge in Holstein. Offag /1951/ 20-26.
60. HOLSTE, F., Die bronzezeitlichen Vollgriffschwerter Bayerns. München 1953.
61. FOLTINY 1955. FOLTINY 1961. 76-95.; FOLTINY 1963. 269-275.; FOLTINY 1964. 247-257.; FOLTINY 1965, 21-30
62. COWEN J. D., V. GISPP Hamburg 1958 /1961/ 207-214. Cowen 1966, 262--312.
63. Hänsel 1968.
64. Mozsolics Bronzefunde... 57-61.; Mozsolics 1968. 61-65.; Mozsolics 1972, 188-205.; Mozsolics Bronze und Goldfunde... 24-25.; Mozsolics 1973. 12-17.; Mozsolics 1976. 15-20.
65. Cowen 1966. 267.
66. Uo. 269.
67. Uo. 278.
68. Megemlitjük, hogy Bianco-Peroni /PBF IV. 1. München 1970./ csak az olaszországi kardokat csoportosította.
69. Foltiny 1963. 271.; Foltiny 1964, 249-250.; Foltiny 1965 24-27.
70. Cowen 1966, 281.
71. Uo. 283.
72. Uo. 284.
73. Szob, Magyarország: Foltiny 1955. 30.t. 8-9; Sporonyiék: u.o. 31.t. 7.; Fussack, Rankwil: Willvonseder 1937, 50.t. 2-3.
74. Mozsolics 1968. 2. kép. 3.

75. Schauer 1971. 47. t. 323
76. Uo. 47. t. 322.
77. Bianco-Peroni, V., Die Schwerter in Italien.
München 1971. 1. t. 4.
78. COWEN 1966. 284.
79. MOZSOLICS 1968, 61.
80. Pl. COWEN J.D., V. GISPP Hamburg 1958 /1961/ 214.:
MÜLLER-KARPE H., Germania 40 /1962/ 262-264/
FOLTINY 1964. 250., stb.
81. COWEN 1955. 59.; MOZSOLICS Bronze und Goldfunde...
25.
82. REINECKE, P., im. 217.; Nestor 1937. 214.; Villvonseder
1937, 91.; MÜLLER-Karpe, H., Hesisische Funde 1949.27.;
Sprockhoff, E., Offa 9 /1951/ 26.; FOLTINY 1961, 85-86.?
COWEN 1966. 285.; MOZSOLICS 1968, 61.
83. Hänsel 1968, 38.
84. Nestor 1937, 212.
85. FOLTINY 1964, 248
86. COWEN 1966, 277
87. MOZSOLICS 1972, 188.; MOZSOLICS 1973, 13.; MOZSOLICS 1976.
20.
88. MOZSOLICS 1968, 64.

IRODALOMJEGYZÉK

- Alexandrescu 1966: Alexandrescu A. D., Die Bronzeschwerter aus Rumänien Dacia x/1960/ 117-189.
- Banner 1944-45 : Banner J., Bronzleletek Hódmezővásárhely határában arch. Ért. 5-6/1944-45/ 29-42.
- Cowen 1955.: Cowen J.D., Eine Einführung in die Geschichte der bronzenen Griggzungenschwerter in Süddeutschland und den angrenzenden Gebieten BRGK 36/1955/ 52-155.
- Cowen 1966: Cowen, J.D., The origins of the Flangehilted Sword of Bronze in Continental Európa PPS 32/1966/ 262-312
- Foltiny 1955: Foltiny, I., Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens Bonn 1955.
- Foltini 1961: Foltiny, I., Ein neuer Beitrag zur Frage der Handelsbeziehungen zwischen Siebenbürgen, dem Ostalpengebiet und Nordostitalien während der mittleren Bronzezeit Arch. Austr. 33/1961/ 76-95.
- Foltiny 1963: Foltiny, I., Zwei neue Boiu-Schwerter und ihre Zeitstellung Sbornik Brno 3/1963/ 269-275.
- Foltiny 1964: Foltiny, I., Flange-hilted GuttingSwords of Bronze in Central Európe, Northeast Italy and Greece AJA 68/1964/ 247-257.
- Foltiny 1965: Foltiny, I., Zu einigen mittelbronzezeitlichen Langdolchklingen aus Südostmitteleurope u d Nordostitalien Arch. Austr. 38 /1965/ 21-30-
- Hempel I-II-III: Hempel J., A bronzkor emlékei Magyarhonban I-II-III Budapest 1886-1896.
- Hänsel 1968: Hänsel, B., Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken Bonn 1968.
- Mozsolics Bronzefunde....: Mozsolics, A., Bronzefunde des karpatenbeckens Budapest 1967.
- Mozsolics 1968: Mozsolics A., Bronzkori kardleletek Arch.Ért. 95/1968/ 61-65.

- Mozsolics 1972: Mozsolucs A., Ujabb kardleletek a Magyar Nemzeti Múzeumban. II. Arch. Ért. 99. /1972/ 188-205.
- Mozsolics Bronze- und Goldfunde....: Mozsolics, A., Bronze-und Goldfunde des Karpatenbeckens Budapest 1973.
- Mozsolics 1973: Mozsolics, A., Zur Datierung der spätbronzezeitlichen Depothorizonte des Karpatenbeckens Actes du VIIIe Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques III. BEograd 1973. 12-17.
- Mozsolics 1975: Mozsolics A., Bronzkori kardok folyókból Arch. Ért. 102/1975/ 3-24.
- Mozsolics 1976: Mozsolics, A., Zwei Bronzeschwerter in Museum von Kecskemét Cumania 4/1976/ 15-20.
- Nestor 1937: Nestor J., Sabia de bronz dela Boiu Sargetia 1/1937/ 155-214
- Schauer 1971: Schauer, Die Schwerter in Süddeutschland, Österreich und in der Schweiz München 1971.
- Willvonseder 1937 : Willvonseder, K., Die mittlere Bronzezeit in Österreich Wien 1937.

SOMOGYVÁRI ÁGNES

Egy korabronzkori edény kulturába sorolásának problémái

1903-ban Sövényháza-Kőtörésről bronzkori anyag került be a Szegedi Móra Ferenc Muzeumba. A leletek szőlőtelepítés közben kerültek elő. A leletegyüttesbe tartozik néhány zóki talptöredék, edénytöredékek, durvított felületű cserepek, agyagkupok és kő hálónéhezékek. A leltárkönyv tanúsága szerint a leletek-
ből távolabb, külön került elő egy háromlábú kisedény.

Az edény alakja fordított csonkakúp, 3 lába van, felső része lapos, rövid nyaku, kihajló egyenes peremű. Az ellaposodó rész egyik felé, kb. háromszög alaku, csipkézett végű kiugrás helyezkedik el két lyukkal, Peremét körben zeg-zug vonal díszíti, belső felén pontozással, amelyet a kiugró résznél két függőleges vonal szakít meg. Színe sárgásszürke.

M: 7,5 cm ; szá: 5 cm.

Az edényt Reizner János közli először, majd Tömörkény István² foglalkozik vele. Őket követve 1950-ben Banner János vizsgálta alaposan. Cikkében összefoglalja a harang alaku edények kulturájának magyarországi eéterjedésének akkor ismert adatait. Szerinte, annak határát tévesen állapították meg, a Duna vonalában. Olyan leleteket ismertet, amelyek a Duna bal partján kerültek elő /Tököl, Szigetszentmiklós, Pestlőrinc/, sőt a Dunától távolabb, a Tiszán-tul területén. Szórványt említ a debreceni Déri Muzeumból és a nyíregyházi muzeumból. Ide sorolja a sövényháza-kőtörési leleőhelyet is, mert a háromlábú kisedényt a harang alaku edények kulturájába tartozónak tekinti. Maga az edény analógia nélkül áll, de egyes elemek-
éhez fellelhetők az analógiák, Banner a tököli temető edényeire hivatkozik, ill. a cseh- és morvaországi harang alaku edények kulturájának leletanyagára, ahol gyakoriak a több lábú edények, előfordulnak díszített peremű tálak és ismert a kétszer átfut lapos fül is.

A sövényházi edény még egy említésével találkozunk Bóna István⁴ írása, mint a Tisza-vidék egyetlen hiteles harang edény leletéről.

Mivel az edény pontos formai analógiája eddig ismeretlen, kulturához kötése alapos vizsgálattal, jellemző részleteinek kiemelésével, azok elemzésével és analógiák keresésével tűnik elérhetőnek.

Lábiképzés

A lábka, ill. talpak alkalmazása az edényeken rendkívül gyakori a korabronzkorban. A harang alakú edények kulturájának egyik legjellemzőbb edénytípusa a lábas edény. Sokszor előfordul a négy vagy ennél is több láb alkalmazása. Ezek a lábak hengeresek, üregesek és gyakran kavicsot helyeznek beléjük.⁵ A harang alakú edények kulturájának magyarországi lelőhelyein is megtalálható a lábas edény.

Pl.: a tököli temetőből említ Csetneki Jelenik Elek⁶ egyet. De megvan a kultúra budakalásztangazdasági⁷ temetőjében is. Dunajvárosból Patay Pál⁸ ismertet egy négylábú edényt. Ez rendkívül érdekes a kultúrák egymásra hatása szempontjából is. A láb alkalmazása a harangedény népszerűség befolyását mutatja, maga az edényforma a nagyrévi kultúrában válik általánossá, míg a díszítése a zóki kultúra felé mutat. Előfordulnak Magyarországon kívül is. Így szlovákiában, Litomericeben és és Cládkovicovóban, ahonnan 1966-ban kerültek elő a kultúra emlékei.

Az Aunjetitz kultúrában szintén megtaláljuk a lábön álló edényeket. Ilyen a Morvaországban, Opatovicében¹¹ előkerült négylábú edény.

A sövényházi edényt azonban nem köthetjük a harang alakú edények kulturájának lábas edényeihez. A lábmegoldás teljesen eltér a harang alakú edények és az Aunjetitz kultúrában alkalmazottól. Viszont kapcsolatba hozható a zóki kultúra talpképzésével.

A kultúra vezérleletei közé tartozik a talpas tál. A talpképzés rendkívül változatos. Találunk keresztalpat, lóhere kör alakú és ezek variációit. A kultúra nagy területen terjedt el, ezért széles körben ismertek a zóki talpak. Megtaláljuk őket magán Vucedolón¹² és tőlünk ÉNy-ra lévő területeken, a Szlavón¹³ kultúrában.

A sövényházi edény szempontjából legérdekesebb az edény, amely Jevisovice - Stary Zamekról¹⁴ került elő. Az edény durva kidolgozású, belsődiszes talpas tál. A talpa három karélyos, a lóhere alaku talp egyik variációjának tekinthető. A talpon l.évő három bevágás azt a benyomást kelti, mintha az edény három lábon állna. Hasonló formát ismerünk Prágából¹⁵ /VIII. Bohnice/ is.

Magyarországon, a zóki kultúra csoportjaiban is vezérelletnek számít a talpas tál. A hazai leletanyagban nem találjuk meg az előbb említett három karélyos, megoldást de a gyűrűs talpak különböző formáit igen. A keresztaltaltat Makó-Vöröskeresztről¹⁶, a gyűrűs talp kör alaku és szögletes variációját Nemesvámossról¹⁷. Ezek az edények a Makó csoportba tartoznak.

A nyírségi csoportban is megtaláljuk a talpas tálakat. Pl: Debrecen - Szövetkezeti szőlőtelepről,¹⁸ Debrecen-Bellegőről,¹⁹ Szabolcs és Hajdú-Bihar megyéből származó példányokon.

A harang alaku edények kultúrájának tököli temetőjéből szintén kerültek elő talps tálak. A leletanyagot közlő Schreiber Rózsa²² szerint ezek az edények a harangedényes népeiséget itt megelőző zóki kultúra makói csoportjának jelentős hatását bizonyítja a harangedényes népeiségre. Az edények talpmegoldása és díszítése ugyanis a Makó csoporttal hozzátók kapcsolatba. Az egyik edénynél megfigyelhető, a talp kerek lyukkal való áttörése. Maga az áttört talp azonban később, a nagyrévi kultúrában válik majd általánossá.

A sövényházi edény lábmegoldása eltér a harang alaku edények kultúrájában általánosan alkalmazott módszertől. Ennek az edénynak az esetében nem beszélhetünk pusztán a lábak applikációjáról. A lábak, mintha talpnak készültek volna, az edény egyenes folytatásának tekinthetők. Ezt a fajta lábformát megadó három bevágást ezek után készítették. Így tehát az edény lábkiképzése a zóki kultúra felé mutat.

Fülkiképzés

A korabronzkor fülkiképzéseit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a fülformák nem mutatnak túl nagy változatosságot. A leggyakrabban előforduló forma a peremből induló szalagfül. Előfordul a vállról induló és a hasra támaszkodó fül is. A fülek általában vízintes átfurásúak. A sövényházi edénynél eltérő fülformát figyelhetünk meg. Az edény felső lapos része az egyik oldalon kiugrik, Ez a kiugrás csipkézett és két függőleges lyukkal átfurt.

A harang alakú edények kulturájának tököli²³ temetőjéből előkerült, a már korábban említett négy lábú edényen figyelhetünk meg hasonló fülformát.

A nyírségi csoportba tartozik az a lapos lábastál, amely Tardó²⁴ került elő. Az edényben a perem alatt megfigyelhető a nyújtott, lapos fülforma, két függőleges átfurással.

Hasonló fülkiképzés figyelhető meg a zóki kultúra makói csoportjának edényein. A sövényházi edény fülformájához legközelebb álló forma egy budaörsi²⁵ edényen található. Az edényt Schreiber Rózsa közli. Erősen kihajló peremű kis tálról van szó, amelynek pereme az egyik oldalon kiszélesedik. A kiszélesedésnél kis bemélyedés látható, hasonló a sövényházi edény fülének csipkézéséhez. Ez a fülforma még egy edényen fordul elő. Békásmegyeren²⁶ találták, a koranagygyér-harangedény-Csepel csoportba tartozik. Valószínű, hogy itt a Makó csoport hatását őrzi. Ennek a fülformának példányaait találjuk meg a Kosihy-Caka csoportban. Bylany- Okrouhlikról²⁷ ismerünk egy talpas tálat. A fül, a tálrészen helyezkedik el, lapos, csipkézett forma. Két függőleges lyukkal furták át.

A felsorolt példák alapján úgy tűnik, hogy ez a fülforma a korabronzkorban a zóki kultúrában fordul elő leggyakrabban. A fentiek alapján megállapítható, hogy a sövényházi edény fülkiképzése a zóki kultúra felé mutat.

Diszítés

A sövényházi edényen a diszítést a peremen találjuk. Cikk-cakk vonal fut körbe, a bekarcolt vonal irányát belül pontozás követi. A cikk-cakk vonalat a fülrésznél két párhuzamosan bekarcolt vonal szakítja meg.

Az edényperem disztése igen gyakori a harang alaku edények népénél. A disztiést leggyakrabban bepecsételéssel készítették. Peremükön ily módon diszitett tálak kerültek elő magyarországi lelőhelyeiken is. Békásmegyerről,²⁸ a harangedény koranagyrévi csoport temetőjéből. A diszitőmotívumot a vízszintes és függőleges vonalak kombinációja adja meg. Almásfüzitőről Patay Pál²⁹ ismertet egy olyan tálat, amelynek peremén bekarcolt zeg-zug és ferde keresztminták változtatják egymást. A harangedény-Csepel csoport tököli temetőjéből is ismerünk ilyen tálakat.

A sövényházi edény peremén található motívum azonban nem köthető a harang alaku edények kulturájához. Ez a diszítés leggyakrabban a zóki kultúrában fordul elő. Számtalan töredéken és edényen fellelhető a zeg-zug vonal és a pontozás. Hol együtt, hol pedig külön-külön. A zóki kultúra nyírségi csoportjába tartozó töredékeken, pl. a Hosszupályiból³¹ származó edény oldaltöredékén hosszábanfigyelhető meg a kétsoros zeg-zug vonal és a pontozás kombinációja. De ugyanez előfordul kisebb töredékeken is Pl. a Tiszavasvári-Paptelekhátról³² származó töredékeken, vagy a Paszab-Hordozó dűlőieken.³³

E a diszítés igen gyakori a zóki kultúra makói csoportjában is. A budai Várhegyen³⁴ kerültek elő olyan töredékek, amelyken ezt a mintát figyelhetjük meg. Gazdapusztai Gyula ismertet Hódmezővásárhely-Gorzsáról³⁵ egy ilyen belsődiszes talpas tálat. Itt kell ismét megemlíteni a már korábban idézett dunaujvárosi edényt. A disztése zókinak tartható.

A Makó csoporttal rokon Kosihi-Čaka csoportban is előkerültek a korábban említett disztési formák pl. Brancól³⁷ és Záhorská Vesről.³⁸

A sövényházi edényhez legközelebb álló analógiát szintén a Lakó csoportban találjuk meg. Hódmezővásárhely-kökénydomb-ról ³⁹ került elő., Fordított csonkakup alakú, kisméretű, egy-fülű bögre. Oldalát körbefutó hullám- és ezeket keretező bekarcolt párhuzamos vonalak díszítik. Vastag, egyenesre levágott peremét ugyancsak díszítették. A díszítés körbefutó zeg-zug vonal, amelyet két párhuzamos fog keretbe. A zeg-zug minta az edény fülénél megszakad. Itt négy párhuzamos bekarcolást találunk. A díszeket valószínűleg mészbetét tölthette ki.

A sövényházi edény díszítését tehát az előbb felsoroltakkal való egyezések alapján zókinak kell tekintenünk.

A sövényházi edény három jellemző részletének vizsgálata minden esetben a zóki kultúrához vezetett. Így magát az egész edényt semmiképpen sem kapcsolhatjuk a harang alakú edények kultúrájához, hanem a zóki kultúrába tartozónak kell tekinteni.

Sajnos az edény pontos formai analógiája eddig ismeretlen. Egy rendkívül ritka formáról van szó, amely ráadásul olyan körülmények között került elő, melyek nehezítik a pontos kormeghatározást. Nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy a zóki kultúra időszakának mely fázisában keletkezett. Hiszen a díszítés, a fül- és lábforma olyan, amely a kultúra korai időszakától kezdve használatos és megtaláljuk a zóki kultúrát követő időszakban is.

A tipológiai vizsgálatok mellett az edény zóki kultúrába tartozását támasztják alá azok a tárgyak, amelyekkel együtt 1903-ban előkerült. A feljegyzések szerint ezektől távolabb találták ugyan az edényt, de ennek a lelőköri körülmények ismeretében nem tulajdoníthatunk jelentőséget.

A leletegyüttesbe tartozik két darab gyűrűs zóki talp és egy szintén zóki kör alakú talptöredék. Két nagy edény fenék- és oldaltöredéke. Mindkettő felülete durvított. Hasonló töredékek igen gyakran fordulnak elő a kultúra csoportjaiban. Pl. Bag-Peresdülőről ⁴⁰ és Tápiószeléről ⁴¹ ismerünk a Lakó csoportba tartozó töredékeket, illetve Tiszavasvár- Páptelekhátról ⁴² és Tiszaluc-Dankadombról ⁴³

a nyírség csoportba tartozókat. Ezekkel együtt került elő két olyan peremtöredék is, amely általánosan elterjedt a zóki kulturában. Ilyenek fordulnak elő a Nyírség csoportban Debrecen-Bellegő⁴⁴ és Tiszavasvár-Paptelekháton⁴⁵, a Makó csoportban Salgótarján-Pécskőn⁴⁶, Domonyban Roob J.⁴⁷ kertjében, Bag-Peres dülön⁴⁸ és Hódmezővásárhely-Diószegi István⁴⁹ telkén. Ez utóbbi egész edény.

A sövényházi edény és a most ismertetett leletek valószínűvé teszik, hogy Sövényháza-Kőtörésen számolnunk kell a zóki kultúra telepével.

Az eddigiek alapján nyilvánvalóvá válik, hogy a Dél-Alföld korabronzkorának alakításában nem számolhatunk a harangedényes kultúra népességével. Leleteik előfordulásának határát a Duna bal partja jelenti.⁵⁰ Így a harang alakú edények kulturájának korabronzkort formáló hatását, a magyarországi területen, a Dunántulra kell szűkítenünk.

Jegyzetek

1. REIZNER J.: Kőtörési leletek AE. 1903. 384-385.o.
2. TÖMÖRKÉNY I.: Kőtörési leletekről AE 1904
3. BAHRER J.: Ismeretlen adat a harangedények-kultúrájának magyarországi elterjedéséhez AE 1950. 107.109.
4. DÓHA I.: The Cementries of the Nagyrév Culture Alba Regia 2-3 11-23.
5. KALICZ N.: Adatok a harang alakú edények budapest-környéki elterjedéséhez PA 1955 45-61.
6. CSETHÉKI JELENIK E.: A csepelszigeti őskori temetők AE 1879 55. o.
7. KALICZ i. m. XI. t. 3.
8. PATAY P.: Korabronzkori kultúrák Magyarországon Diss. Pann II/3
9. J;VIADÁR: Erste Keramikfunde der Glockenbecher kultur in der Slowakei SA 1969 XXII.-1 Obr. 4/3
10. J. VIADÁR: Kniektorym otázkam zaciathov doby bronzovej na juhozapadnom Slovensku SA 1964 XII.2 Obr. 3/2.
11. OHDRACEK: Moravska protounetická kultura SA 1967 XV-2 412.o.
12. SCHMIDT: Die Burg Vucedol Zagreb 1945 21o.
14. NOVOTNY: Slavónska kultura v. Ceskoslovenska SA 1955 5-54
14. NOVOTNY: im. Obr. 1/2
15. NOVOTNY: im. Taf.LI/4
16. BAHRER: Ujabb adatok a zóci kultura elterjedéséhez Dolg. 1939 6, k. 4.
17. KALICZ N.: Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn Bp 1968 V/1b, 3b, 9b
18. KALICZ: im. XII/1.
19. KALICZ: im. XII/7.
20. KALICZ: im.XVII/5
21. KALICZ: im, XII/2.
22. Screiber R. A tököli korabronzkori temető AE 1975/2 9.k. 3b-c, 13, k. 6.
23. Id. 6. jegyzet

24. KALICZ: im. XXVII/13.
25. SCHREIBER R.: A korabronzkor kérdései Budapestén
AÉ 1972 1/10. k.
26. SCHREIBER: im. 4.k. 3a-b
27. NOVOTNY: im. Tab I/1
28. SCHREIBER R.: Die Probleme der Glockenbecherkultur
in Ungarn Actes du VIIIe
Congres Int. Belgrád 1973 I/3
29. PATAY P.: A harangedély kultúra lelkei Almásfüzitőn
AÉ 1960 2.k.
30. ld. 22 jegyzet
31. KALICZ: im. XI/3a-b
32. KALICZ: im. XIX/1,2,6
33. KALICZ: im. XX/6,7,8,12
34. Nagy L.: Őskori telepnyomok a budai Várhegyen. AÉ
1952 LII. 5-11.
35. GAZDAPUSZTAI GY.: Néhány tiszamenti bronzkori lelet
MFMÉ 1957 XVIII. t.
36. ld. 8. jegyzet
37. J. VLADÁR: Zur problematik der Kosihiy-Čaka Gruppe
SA 1966. 324.o.
38. ld. 37. jegyzet
39. GAZDAPUSZTAI GY.Ö im. 1.k.
40. KALICZ: im. IX/13.
41. KALICZ: im. IX/36.
42. KALICZ : im.XVIII/ 14.
43. KALICZ: im. XXIX/15.
44. KALICZ: im. XII/7.
45. KALICZ_: im.XVIII/11.
- 46.KALICZ: im III/14.
47. KALICZ:im.VIII/L.
48. KALICZ: im. IX/2,4
49. KALICZ: im. II/2
50. Patay: im. 3.k.

Az 1977. évi Országos és az 1978. évi
Kari Diákköri Konferencián felolvasott történész és
régész dolgozatok jegyzéke

OTDK 1977

FŐDIJ:

Fischer Ferenc: Dél-Amerika poroszai
/ A német katonai befolyás egyes kérdései
Chilében 1883-1914/

A Magyar Hazafias Népfront különdíja

Lipták Dorottya: Afelszabadulás utáni magyarországi forradalmi népi szervek a történelmi szakirodalomban.

I. díj

Grón Dániel: A Tápé - széntégle égető bronzkori temetőjének kód-rendszere kézi peremlyukkártyákon.

Petrovics István: Nemzetségi monostoraink problematikája

Schwarcz Klára: Szeged Árpád-kori történetének néhány kérdése.

Tóth Sándor: A XVI. századi török válság kérdései

Bencze Judit: Adalékok Kecskemét 18. századi gazdasági fejlődéséhez.

Pülöp Éva: A Kelet-Európa fogalom kialakulása a magyar történeti irodalomban.

Horváth Csaba: Az 1513. évi parasztháború a magyarországi történeti irodalomban a 18. sz. végétől 1867-ig

II. díj

Madaras László: Fehér-tó B. temető elemzése és időrendjének problémái

Szigetiné Benkő Zsuzsanna: Adalékok Ny-Berlin történetének néhány kérdéséhez.

Bornói Károly: A magyar értelmiség szerepe az 1944/45-ös átalakulásban és az azt követő időkben 1948-ig.

Lehel Ágnes: Horváth Mihály Fráter György képének problémái
/különös tekintettel Horváth Fráter György.
c. munkájára./

III. díj

Ádám Anna: Szálasi hatalomra jutásának történeti okai
Asztalosné Orbán Erzsébet: A kulákság politikai magatartá-
sának alakulása 1929-48 között.

KARI TDK 1978

Kiemelt díj:

Olasz Lajos: A szárazföldi csapatok harcot közvetlenül támoga-
tó repülőerők kialakulása és alkalmazása a II.
világháború európai hadszínterein.

I. díj:

Regenye Judit: A Csóka-Kremenyák neolitikus telep időrendjé-
hez.

Kállay Mária: Megjegyzések a Csongrád megyei bronz típusu
kardra

Somogyvári Ágnes: Egy korabronzkori edény kultúrába sorolásá-
nak problémái

II. díj:

Khim Márta: Székesfehérvár ostroma 1543-ban

Pábián Katalin: Hévíz a helyi sajtóban 1895-1945

Majsáné Iván Gizella: A rabszolgamunka alkalmazásának néhány
kérdése Latin-Amerikában XVI/-XVIII.sz.

Fk: Dr. Csukás István JATE BTK dékánja

Készült a JATE Sokszorosító Üzemében, Szeged

Engedélyszám: 333/79.

Méret: B/5

Példányszám: 200

Fk: Lengyel Gábor